

Budapesti Corvinus Egyetem

Gazdálkodástudományi kar

Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék

Munka után édesebb a mángold

A közösség által támogatott mezőgazdálkodás a fogyasztói tagok szemével

Készítette: Lazányi Orsolya

Regionális és Környezeti gazdaságtan szak

2013

Szakszeminárium vezető: Dr. Pataki György

Én, Lazányi Orsolya teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a jelen szakdolgozatban szereplő minden szövegrész, ábra és táblázat - az előírt szabályoknak megfelelően hivatkozott részek kivételével - eredeti és kizárólag a saját munkám eredménye, más dokumentumra vagy közreműködőre nem támaszkodik.

Budapest, 2013. április 30.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás.....	3
1. Bevezetés.....	5
2. Elméleti háttér	8
2.1. A neoklasszikus gazdaságtan válsága	8
2.1.1. Környezeti hatásai.....	10
2.1.2. Társadalmi hatásai	12
2.2. Fenntarthatóság	13
2.3. Alternatív gazdasági elméletek	14
2.3.1. Többpólusú gazdaság.....	14
2.3.2. Kollektív cselekvés	15
2.3.3. Lokalitás.....	17
2.3.4. Környezet szerepe.....	17
2.3.5. Az egyén és a civil társadalom szerepe	19
2.3.6. Helyi gazdaság és globalizáció viszonya.....	20
2.4. Helyi gazdaságfejlesztés	21
3. Community Supported Agriculture (CSA).....	25
3.1. Társadalmi hatásai.....	26
3.2. Környezeti hatásai	27
3.3. Gazdasági jelentősége - Elméleti háttérrel való azonosítás	28
3.4. A CSA típusai	29
3.5. Nehézségek, korlátok	31
3.6. Külföldi kutatások eredményei	33
3.7. CSA itthon.....	34
3.7.1. Hazai tapasztalatok	36
4. Kutatás.....	41
4.1. Célja és fő kérdései	41
4.2. Módszertan.....	42
4.2.1. Vizsgált gazdálkodások	43
4.3. Eredmények.....	44
4.3.1. A csatlakozás motivációja	46
4.3.2. Pozitív tapasztalatok	48
4.3.3. Negatív tapasztalatok	51

4.3.4. A termelővel való közös kockázatvállalásra és a tagok közti kapcsolatra vonatkozó eredmények	52
4.3.5. Gazdaságok közti különbségek	53
5. Összefoglalás	54
5.1. Főbb következtetések	54
5.2. A CSA korlátai	56
5.3. Javaslatok.....	57
Bibliográfia.....	59
Szakirodalom	59
Előadások.....	61
Interjúk és egyéb források	62
Mellékletek.....	63
1. Melléklet: A dobozrendszerhez való csatlakozás motivációi	63
2. Melléklet: Az Évkerék Ökotanya tagjai által tapasztalt újdonságok a tagság alatt: 63	
3. Melléklet: Kérdőív	65
4. Melléklet: A kérdőívre adott válaszok átlagai, és szórása.	69
5. Melléklet: A legerősebb motivációs tényezők eloszlásfüggvényei.....	72
6. Melléklet „Gyerekek láthassák „honnan jön” a zöldség” tényezőre adott válaszok eloszlása.....	73
7. Melléklet: A tagok motivációi és tapasztalatai közti változás	74
8. Melléklet: A közösségre és kapcsolatokra vonatkozó tényezők eloszlásfüggvényei.....	75
9. Melléklet: A termelővel való közös kockázatvállalás, és a tagok közti kapcsolatra vonatkozó eredmények	76
10. Melléklet: A kérdőívre adott válaszok eredményei gazdálkodásonként	77

Köszönetnyilvánítás

Ezúton köszönöm a témával kapcsolatos rendezvényeken való részvételemnek támogatását Perényi Zsófiának, a Tudatos Vásárlók Egyesülete munkatársának, aki segített felvenni a kapcsolatot a hazai termelőkkel is, és rengeteg hasznos információval szolgált.

Pető Áronnak, a szigetmonostori Biokert, Vukovich Daniella, a Háromkaptár Biokert és Szeles Attila, az Elevenföld Szövetkezet termelőinek a kérdőív továbbítását fogyasztóik felé, aminek köszönhetően a felmérés megvalósulhatott.

Kiss-Kovács Orsolya és Kiss László, az Évkerék Ökotanya termelőinek a kérdőív továbbításán kívül a kérdőív tartalmához való hozzájárulásukat, és a meghívást Tagtoborzó találkozójukra, ahol beleláthattam közösségük működésébe.

Balázs Bálintnak, hogy rendelkezésemre bocsájtotta az Évkerék Ökotanya termelőivel és fogyasztóival készült interjú anyagát, és a kérdőív összeállításában nyújtott javaslatait, tanácsait és annak felülvizsgálatát.

Köszönöm a kérdőív kitöltését azon névtelen fogyasztóknak, akiknek válaszai alapján közelebb kerülhetünk a téma megismeréséhez, illetve az eredmények alapján következtetéseket, és jövőbeni feladatokat fogalmazhatunk meg.

Továbbá csoporttársamnak, Ferenci Dánielnek, Regionális és Környezeti gazdaságtan mesterszakos hallgatójának a segítségét a kérdőívre adott válaszok kiértékelésében, valamint Szabóné Erdélyi Évának, a Kertészettudományi Kar Matematika és Informatika tanszék egyetemi docensének, tanácsait, ötleteit az eredmények vizsgálatában, bemutatásában.

Kiemelten mondok köszönetet Dr. Pataki György tanár úrnak, a Budapesti Corvinus Egyetem Környezetgazdasági és Technológiai tanszék docensének, mert ő általa ismerhettem meg e témát. Javaslataival, tanácsaival emelte dolgozatom színvonalát, valamint tudása, szakmai támogatása, a kapcsolatfelvételben nyújtott segítsége és kivételes motiváló hatása, ösztönzése nélkül e dolgozat nem születhetett volna meg.

1. Bevezetés

A hagyományos közgazdaságtan módszerei mára elérték határaikat, amire napjaink társadalmi, környezeti és gazdasági problémái utalnak. A neoklasszikus gazdaságtan középpontjában álló haszonmaximalizáló egyén, és csupán ár alapú értékelési rendszer mára csődöt mondott (O'Hara – Stigl, 2002). A kiútkeresés következtében különböző alternatív elméletek születtek, melyek próbálják felvázolni a lehetséges megoldásokat egy ember- és természetközeli rendszer érdekében. Ilyen elméletek például az ökológiai gazdaságtan, fejlődés gazdaságtan, helyi gazdaságfejlesztés, ökoszociális piacgazdaság. Dolgozatomban ezen elméletek fő jellemzői mellett építkezem a Polányi Károly által kidolgozott ún. szubsztantív, vagy többpólusú gazdaságra is, mert értékes útmutatással szolgálhat napjaink problémáinak megoldásához.

Törekedtem a fent említett elméletek fő jellemzőinek meghatározására, amelyek segíthetnek gyakorlati megoldásokat találni. Ezek beilleszthetők a többpólusú gazdaság kereteibe, mely szerint a gazdaságot nem csupán a piaci koordinációs mechanizmusnak, az árak kellene szabályoznia, hanem a társadalmi és az állami szféra érdekeinek is szerepet kellene kapnia. A társadalmi szféra (hosszú távú) érdekeibe természetesen beletartozik a környezet megóvása is, azonban amíg a társadalom egyéni és egyúttal rövid távú érdekek megvalósulása mentén működik, az nem fog megvalósulni. A közös érdekek egyéni felé helyezése a kollektív cselekvést jelentené, amihez a lokalitás, mint az egyének egy csoportjának adott területhez való kötődése, hozzájárulhatna.

Nem elég azonban csupán az elméletekre koncentrálnunk: ahhoz, hogy a gyakorlatban is megvalósulhassanak a fent említett elméletek tanácsai és mechanizmusai, a valós életben kell azokat vizsgálnunk. Az elméletek mellett sokszor elhangzik, hogy értékrend- vagy paradigmaváltásra van szükség, hogy az emberi világ elkerülje saját pusztulását. Arra a kérdésre viszont, hogy ezt a váltást hogyan is lehetne elérni, kevesen tudnak gyakorlati választ adni. Annyi bizonyos, hogy radikális változtatásokra van szükség, nem elég a „tünetek kezelése”, mint például a napjainkban népszerű, ám leginkább reklámtevékenységre használt CSR (Corporate Social Responsibility), vagy környezetszennyezés esetén a „szennyező fizet” elvének alkalmazása, ahelyett, hogy a szennyezés megelőzésére koncentrálnánk (Dyck, 1994). A gazdasági rendszer egészének, működési alapelveinek kell megváltoznia. Sőt, e változásokhoz nem elég a termelés átalakulása, fogyasztói oldalon is áldozatokat kell

hozni. Ehhez az egyének értékrendjét kell megváltoztatni. Szerencsére azok idővel alakulnak, sőt alakíthatóak, de ez egy hosszú távú folyamat (Norton et al., 1998).

E kérdésekre választ keresve találkoztam a közösség által támogatott mezőgazdálkodással. A közösség által támogatott mezőgazdálkodás egy olyan társadalmi-gazdasági innováció, ami nem csak az elmélet gyakorlati megvalósulása lehet, de az emberek értékrendjének alakítására is lehetőséget teremthet. Alapjaiban véve egy környezetbarát alternatívát kínál egészséges zöldségeket fogyasztani szándékozók számára, de azon túl elnevezéséhez hűen közösségépítés szempontjából is jelentőséget kap.

Ez egy olyan mezőgazdálkodási forma, mely keretében a termelők szinte kivétel nélkül biogazdálkodnak. Vizsgálhatnánk ezért a mezőgazdálkodás, azon belül a környezetbarát termelési módszerek oldaláról, a közösség által támogatott mezőgazdálkodás azonban nem csupán termelés: teljesen újszerű gazdasági, értékesítési és szolgáltatási alternatíva. Újszerűsége és a létező mezőgazdálkodási formáktól való különbözősége miatt az agrárszektor, vagy akár a hazai biogazdálkodás helyzete nem kerül bemutatásra. Továbbá azért sem, mert a közösség által támogatott mezőgazdálkodásnak a fogyasztóra gyakorolt hatása az, ami igazán jelentős lehet. Ha kiderül, hogy e gazdálkodási forma hozzájárulhat az emberek értékrendjének, együttműködésének, közösségi értékekhez való hozzáállásának javításához, akkor forradalmi módszerre találtunk.

A közösség által támogatott mezőgazdálkodás azért is érdekes kutatási téma, mert Magyarországon igen fiatal, a tapasztalatok újak. Magam is úgy érezhettem ezért, hogy ha kutatásom érdemi eredményekkel szolgál, akkor dolgozatomnak hozzáadott értéke lehet e témának, szakmának is. A kutatás alatt közvetlen kapcsolatba kerültem termelőkkel, és fogyasztókkal is. A fogyasztók tapasztalatait, véleményét interjúkon, élménybeszámolókon és kérdőíveken keresztül is lesűrízhettem. E különleges személyekkel (fogyasztók és termelők egyaránt) való találkozás számomra is kivételes élményt jelentett.

A dolgozat első részében a környezeti, társadalmi és gazdasági válság jeleinek rövid összefoglalása után bemutatom, hogy milyen alternatív gazdasági elméletek születtek e problémák kezelésére. Ezekbe az elméletekbe illesztettem bele a közösség által támogatott mezőgazdálkodás rendszerét, mely szinte kizárólag külföldi szakirodalommal rendelkezik. A külföldi kutatások eredményeinek feldolgozása után megpróbáltam felvázolni a hazai tapasztalatokat rendezvényeken való részvétel és a

termelőkkel való kapcsolatfelvétel segítségével. A fogyasztók véleményének közvetlen feltárása céljából kérdőíves felmérés készült körükben, melynek eredményeiből következtetni lehet a közösség által támogatott mezőgazdálkodás környezeti, társadalmi és gazdasági szerepére.

2. Elméleti háttér

2.1. A neoklasszikus gazdaságtan válsága

A 20. század elején a termelésben bevezetett taylorista reformokat a termelés ugrásszerű növekedése követte. A megugrott termelékenység és az abból származó profit túltermeléshez vezetett volna, ha azt nem követi a kereslet növekedése is. Azon kevesek egyike, aki ezt észrevette Henry Ford volt, aki a profit megfelelő felosztásával kompromisszumot hozott létre a gyártulajdonosok (tehát ő maga) és a dolgozók között. Ez annyit jelentett, hogy felismerte a munkavállalói bér emelésének a fontosságát. A béremelés hatására egyre több fizetőképes fogyasztó jelenhetett meg a piacon, ami saját termékeinek teremtett egyre nagyobb piacot. A profit szétosztásával nőtt a kereslet, és így saját vállalata nyereségét is folyamatosan növelni tudta.¹ A fordizmus, mint a munkaadók és munkavállalók közti kompromisszum az egész fejlett világban elterjedt a 2. világháború utáni években, évtizedekben: mind a politikusok, mind az állampolgárok (munkavállalók) örömmel fogadták, mivel egy jobb, legalábbis anyagi javakban gazdag élettel kecsegtetett (Lipietz, 1991). A ma neoklasszikus gazdaságtannak nevezett elmélet alapja a szabad piac volt, melyet elméletben nem szükséges szabályozni, és mechanizmusaiba beleszólni, mivel azokat a piac korrigálja.

A kezdeti sikerek után azonban a 60-as évek második felétől megkezdődött a bevételek csökkenése. Ennek oka a fix tőkekölségek voltak, valamint az egyre öntudatosabb, és szakszervezetekbe rendeződő munkavállalók által kiharcolt növekvő bérek. A csökkenő profit mellett a munkaadók és vállalataik egyre kevesebb beruházást tudtak végrehajtani, aminek következtében csökkent a munkavállalók száma és egyre nőtt a munkanélküliség. A csökkenő fizetőképes fogyasztó a kereslet apadásához vezetett, ami tovább rontotta a bevétel arányait. A profit megmentésének érdekében a vállalatok a termékek árának növelésével próbálkoztak, de ezzel csak a fogyasztókra próbálták terhelni a költségeket. A „drága” munkavállalókat egyre nagyobb arányban gépekkel próbálták helyettesíteni, ezek azonban további költségeket jelentettek, ráadásul még nagyobb munkanélküliséget. A munkanélkülieket a vállalatok az állam „gondjaira bízta”, amit az állam csak az adóbevételek növeléséből tudott megoldani. Összességében az egyre növekvő költségek és a csökkenő bevételek együttesen

¹ A túltermelés, amitől Henry Ford tartott valójában bekövetkezett az 1929-1933-as világválság képében, mert a 2. világháború előtt nem terjedhetett el ez a nézet a gyártulajdonosok konzervativizmusa miatt (Lipietz, 1991).

jelentették a fordizmus válságát. Ráadásul egyre több csoport lázadt fel a rendszer ellen, mivel a gazdasági szereplők semmilyen szociális segítséget nem biztosítottak, és az egyre egyértelműbbé váló környezeti problémákkal sem foglalkoztak (Lipietz, 1991).

A válságot infláció kísérte az árak folyamatos növelésének következtében, az 1973-as olajválság egy példa a pénzügyi válságra. A nemzeti vállalatok a költségek csökkentése érdekében olcsóbb munkaerőt kerestek, és így érkeztek meg a gyárak a fejlődő világ országaiba. A nemzetközi kereskedelem, melynek célja a nyereség biztosítása volt, olyan gyorsan kezdett nőni, hogy azt már senki nem tudta kontrollálni. Az addig nemzeti vállalatok nemzetközivé válásuk után kinőttek az állami felügyelet alól, és így saját szabályaik alapján alakíthatták a gazdaságot. Ez azonban azt eredményezte, hogy nem csak a kereskedelem, hanem a rendszer válsága is nemzetközivé, vagyis globálissá vált (Lipietz, 1991).

A fordizmus alapját adó szabad piac tökéletlenségét a fent leírtak mellett mi sem bizonyítja jobban, hogy a neoklasszikus gazdaságtan alapelvével ellentétben, miszerint a piac önszabályozó, mégis be kell avatkozni annak mechanizmusaiba. A piac ugyanis nem képes kezelni a jövedelmi különbségeket, a munkanélküliséget és a környezeti károkat. Mindezek kezelése ma az állam feladata szabályozással és adókkal (Szili, 2009).

Ezek a tényezők részben a kapitalizmus kialakulásának tényezőire is visszavezethetőek: a kapitalizmus gyökereinek kialakulásakor, amikor az Amerikai Egyesült Államokban megindult a termelés először a manufaktúrákban – már a függetlenedés után a 19. század folyamán – a gazdaság folyamatos munkaerőhiánnyal küzdött, ami felértékelte az élők munkát. Ezzel szemben a nyersanyagok és a termőföld korlátlan mennyiségben rendelkezésre állt, ezért azok relatíve olcsók voltak. Paradox módon a mai napig ezek a tényezők határozzák meg a gazdaság folyását, noha már Észak-Amerikában is elfogytak a szabadon rendelkezésre álló termőföldek a 20. század elejére, a gazdaságban pedig megjelent a munkanélküliség. A 20. század folyamán arra is fény derült, hogy a természeti erőforrások nem állnak rendelkezésre korlátlanul, nem is beszélve a környezet ingyenes szennyezéséről. Ennek ellenére a közgazdaságtan még mindig azokon az elveken alapszik, melyek a 19. századi USA-t jellemzik. Ahelyett, hogy az egész világon gondot jelentő munkanélküliséget foglalkoztatás-alapú szemlélettel próbálnánk megoldani, az élők munka tartozik a legdrágább erőforrások közé. A nagyvállalatok költségcsökkentő átszervezései folyamán egyre több „megoldást” vezetnek be élők munka igény nélkül. Az erőforrások korlátlanul

rendelkezésre állásának tévhitét is ugyanez az ideológia alapozza meg (Kiss, 2008; Probáld, 2005).

2.1.1. Környezeti hatásai

A neoklasszikus gazdaság válsága mellett már említést tettünk a **környezeti válságról**. A nyereség növelésének egyetlen megoldását a gazdasági növekedés jelenti a vállalatok számára. E cél elérésében csak rövid- illetve középtávú érdekeik játszanak szerepet az ún. diszkontáló hatás miatt: a gazdaság a jelenbeli bevételeket felértékeli, a jövőbelieket pedig le. E hatás miatt a jövőbeli károk költségei a jelenbeli bevételekhez képest elenyészőek lesznek, vagyis az időben távoli események a mai döntések során semmilyen befolyással nem fognak bírni (Szili, 2009). Ezért a környezet megóvása kimarad a vállalatok stratégiai célok közül, hiszen azok hosszú távú, több generáción is átívelő problémák (Norton et al., 1998).

A környezeti válság jelei a klímaváltozás, savasodás, ózonréteg elvékonyodása, esőerdők pusztulása, biodiverzitás csökkenése és talajerózió (Kiss, 2008). Ezek jellemzője, hogy nem országhatárokhöz kötődnek, hanem államokon átívelő problémákról van szó, a klímaváltozás például az egész Földet érinti. A környezeti problémákra való első figyelmeztetést a Római Klub (1972) „A növekedés határai” c. kiadványa jelentette, azóta azonban a környezetvédelemmel foglalkozó világkonferenciák ellenére vajmi kevés előrelépés történt.

Habár a fejlett országok jelentős eredményeket érnek el a környezetvédelem területén a környezetvédelem csupán „tüneti” kezelés. Tulajdonképpen a környezetvédelem mai formája a piac kudarcait kívánja enyhíteni, és „azt a látszatot keltik, hogy az optimális szennyezési szint meghatározása a környezeti probléma megoldásához vezet” (Kerekes, 2009, p. 122). Továbbá innen származik az a felfogás is, hogy a környezetvédelem gazdasági fejlettségtől, tehát attól függ, hogy ki mennyi pénzt tud rá fordítani. Ez az állítás azonban megdőlni látszik, hiszen a folyamatos gazdasági növekedés ellenére a környezeti problémák még mindig megoldásra várnak, a magasabb gazdasági fejlettségű országok a termelés volumene miatt nem járnak élen a környezetvédelemben.

A környezeti problémák globális voltának oka a gazdaság nemzetközivé válása mellett a gazdasági termelés nagysága (Kiss, 2008). A nemzetközi munkamegosztáson alapuló globális gazdaságban a szállítási igények roppant módon nőttek meg növelve

ezzel a környezetterhelést is. A globalizáció másik negatív hatása a környezet megőrzéséért folytatott harcnak, hogy a termelés és fogyasztás helye teljesen elszakad egymástól, így a természeti erőforrások megőrzésének szándéka teljesen kiiktatódik a rendszerből (Wackernagel – Rees, 2001). A földrajzilag távol megtermelt termékek fogyasztása során ugyanis az emberek már nem gondolnak bele, hogy vajon a termelés mennyire volt környezetszennyező vagy -kímélő. Ez a felelősség elhárítása, mert a döntések és azok következményei egymástól térben távol zajlanak le (Princen, 2003)

A termelés és a fogyasztás térbeli elszakadása mellett a globális gazdaság másik nagy hibája a termelés és következményeinek időbeli elszakadása. Ennek oka, hogy a ma meghozott döntések hatásai csak a távoli jövőben realizálódnak, azonban ezzel a felelősség is elszakad a döntéshozóktól (Szili, 2009).

A környezeti problémákkal szemben megoldást nyújthat a technológia és annak újításai. Nem elég azonban a technológián javítani, és minőségbeli javulást elérni: vagyis ugyanannyi erőforrásból több terméket gyártani, mert a már mostani erőforrás felhasználás is túl van a Föld eltartó képességén. Valójában az erőforrás felhasználás volumenét kellene csökkenteni (Kiss, 2008). Ez nem azt jelenti, hogy a hatékonyságjavulás nem jó, de nem elég. Nem is beszélve a visszapattanó hatásról: ha ugyanannyi terméket kevesebb erőforrás felhasználásával tudunk előállítani, akkor nem az erőforrás felhasználást fogjuk csökkenteni, hanem ugyanannyi erőforrásból fogunk több terméket előállítani, az erőforrás felhasználás tehát nem fog csökkenni (de beszélhetünk kibocsátásról is). Vagy más szemszögből, ha az erőforrás felhasználás csökkentésével megtakarítást érhetünk el, akkor a jelentkező felesleget valójában nem megtakarítani fogjuk, hanem további javak megszerzésére fogjuk elkölteni, így a környezetterhelés nemhogy csökkenne, de akár még nőhet is.

A technológiával szemben felmerülő további kritika a mezőgazdaság területén jelentkezik. A növekvő népességű Földön az élelmiszer ellátás biztosítását a terméshozamok növelésével kívánják elérni. Ez általában nagyüzemi, monokultúras termelés keretein belül valósul meg. Az ipari növénytermesztés az egyik fő okozója a biodiverzitás csökkenésének csakúgy, mint a vegyszerek miatti talaj- és vízszennyezésnek. Valamint felmerül a mind etikailag, mind környezeti szempontból sokat támadott genetikailag módosított növények kérdése is. A mezőgazdaság iparosításának másik következménye, hogy csökken az élömunka igény, ami növeli a munkanélküliséget az agrárvidékeken. Ha a munkanélküliek máshol próbálnak munkát találni, akkor az a vidék elnéptelenedésével járhat, máshol pedig a városok

túlzsúfoltságaival. Ez utóbbi inkább a fejlődő országokra jellemző: az exponenciálisan növekvő népesség és a vidéki lakosság nagyvárosokba vándorlása következtében átalakulnak a gazdasági szektorok, élelmezési problémák léphetnek fel, és mindez nagyobb környezetterhelést is jelent.

2.1.2. Társadalmi hatásai

Napjaink válsága a társadalmat sem hagyja érintetlenül. A kulturális örökségek elértéktelenedése, a társadalmi és országok közti egyenlőtlenségek növekedése, és a fejlődő országok túlnépesedése mellett a fejlett országok társadalmára jellemző elöregedés mind erre utalnak. A piac társadalomra gyakorolt hatásainak jelei, hogy, a piac még olyan kapcsolatokra is kiterjeszti mechanizmusait, mint az erkölcsi értékek, családi kapcsolatok, esztétikai és szellemi teljesítmények. (Papp, 2009). Sőt Kerekes Sándor (2009) szerint annak következménye, hogy piac törvényszerűségei eluralkodtak az államon és a társadalmi szférán, az a fogyasztói társadalom. Hiszen mi sem szolgálja jobban a gazdasági érdekek érvényesülését, mint e társadalmi rendszer, melyben az anyagi javak tulajdonlása jelenti a legnagyobb értéket (Kerekes, 2009). Noha Polányi (1976) már a múlt század első felében kijelentette, hogy ha átengednénk az emberek és a természet irányítását a piac mechanizmusnak, az a társadalom végét jelentené, ma úgy tűnik, hogy ez mégis megtörténik.

A mai gazdaság jellemzője az individualizmus hangsúlyozása a munkában, és a fogyasztás során egyaránt. A neoklasszikus közgazdaságtan egyik alapelve is úgy szól, hogy minden racionálisan gondolkodó egyén a saját hasznának maximalizálása érdekében dönt. Ez meg is jelenik a valóságban, ahol az egyéni fogyasztás felülírja a közösségi élményeket és kapcsolatokat (Zsolnai, 2001). A kulturális intézmények nélküli társadalom irányítója a gazdaság, annak irányító eszköze pedig a média. A média segítségével egy társadalmi kapcsolataitól megfosztott, ezért legyengült és irányítható, ám mégis a szabadság illúziójában élő tömeget hozott létre, melynek vágyai megjósolhatóak és kontrolálhatóak (Bogár, 2009). Ezeknek az embereknek jellemzője, hogy a természettől távol, az ember által létrehozott környezetben élnek, melynek már semmi köze a természetes világhoz.

A gazdaság környezetre és társadalomra gyakorolt negatív hatásai mellett, a rendszer azért nem omlik össze saját, belső hibái miatt – ahogyan az a fejezet elején

bemutatásra került – mert kihasználva a fejlődő országok – humán és természeti – erőforrásait a globalizáció burka alá rejtve biztosítja fennmaradását (Bogár, 2009).

2.2. Fenntarthatóság

A neoklasszikus gazdaságtan kritikája és a gazdaság környezetre gyakorolt hatásai már a múlt század közepén aggódo hangoknak adtak teret. Az első megoldási javaslatokat a környezet megóvása érdekében a Római Klub 1972-ben kiadott „A növekedés határai” c. kötet tartalmazta, mely a Föld véges eltartóképességére hivatkozva a gazdaság és a népesség növekedésének korlátozását irányozta elő. A növekvő társadalmi nyomás civil szervezetek képében, és az egyre sürgetőbb környezeti problémák a döntéshozók figyelmét sem kerülhették el, azonban a növekedés korlátozása túlságosan radikális nézet volt. Elsősorban a fejlődő országok ellenezték, akik a gazdasági felzárkózásuk korlátját látták benne a fejlett országok versenyelőnyének megtartásának érdekében. Azonban a fejlett országok, és azok gazdasági növekedésben érdekelt profitorientált nagyvállalatai sem támogatták, mivel növekedési lehetőségeiknek is gátat szabott volna (Láng, 2009). „A növekedés határai” után több mint 10 évvel 1984-ben jött létre a Brundtland Bizottság és négy éves munka után látott napvilágot a „Közös Jövőnk” c. munka, melyben meghatározták a fenntartható fejlődés definícióját, és a környezeti katasztrófa elkerülése érdekében megteendő lépéseket. A Közös Jövőnk c. munkában meghatározott definíció² végül valamennyi szereplőt megnyugtathatott: nem tesz említést a növekedés korlátozásáról, csupán annak elsősorban minőségi jellemzőit hangsúlyozza, és nem említi meg a környezettudatosság fogalmát sem (Láng, 2009). A fejlődés három pillérére épít, a társadalomra, környezetre és gazdaságra, de ez a kép azt sugallja, hogy a három pillér egymással helyettesíthető viszonyban van. Ökológiai szempontból azonban ez a viszony egyáltalán nem így van, mivel a természet értékeit nem helyettesíthetjük gazdasági értékekkel. A gazdaság és a társadalom nem mellérendelő viszonyban vannak a természettel, hanem abba beágyazottak, csakúgy, mint a gazdaság a társadalomba (Boda, 2004; Gyulai, 2009).

A definíció e formában történő megfogalmazására és annak elterjedésére mégis azért kerülhetett sor, mert mindenki számára megadja azt, amit elvár: biztosítja a fejlődő

² „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, mely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.” (Láng, 2009, p. 33.)

országok gazdasági növekedéshez (és nem fejlődéshez) való „jogát”, amit a szegénységből való kilábalás egyetlen megoldásának látnak; a fejlett országok gazdaságának megfelelő minőségű fejlődését; és a környezetvédőket is kielégítheti, mert minőségi és hatékonyságbeli változásokat ígér. A definícióból mindenki a maga számára hasznosat olvashatja ki, ezért a fenntartható fejlődés e megfogalmazása valójában egy paradox kompromisszum a környezetvédelem, a gazdasági érdekek és a fejlődő világ között. (Gyulai, 2009)

A definíciót sokan módosították, Láng István (2009) szerint az egyik legelfogadhatóbb Herman Daly által módosított változat, mely így szól: „A fenntartható fejlődés a folytonos szociális jóllét elérése anélkül, hogy az ökológiai eltartóképességet meghaladó módon növekednénk.” (Láng, 2009, p. 50.). Valójában azonban, amit a fejlődő világ és a gazdasági hatalommal rendelkező társadalmak sem hajlandóak elfogadni, hogy csökkentésre van szükség. Nem elég minőségi- és hatékonyságbeli változásokat elérni, mennyiségi csökkenésre is szükség van, hogy a Föld eltartóképességén belül maradjunk. A csökkenésnek pedig nem elég csak a termelői oldalon megtörténni, ugyanúgy a fogyasztók is tehetnek a változásokért.

2.3. Alternatív gazdasági elméletek

A környezeti, társadalmi és gazdasági válság ad létjogosultságot az alternatív gazdasági elméleteknek, melyek különböznek a mára már az egész világon elterjedt neoklasszikus közgazdasági modellektől. Újabb gazdasági formák látnak napvilágot úgy, mint a regionális, helyi gazdaságtan, plurális vagy szolidáris, vagy zöld gazdaság. A közös ezekben az elméletekben annak a piacközpontú gazdaságnak a kritikája, amely a következő gazdasági szemléttel jellemezhető: (1) nem veszi figyelembe a kulturális, szociális és történelmi értékeket, (2) tagadja hagyományos fejlődésmodellek csődjét, és annak következményeit a környezetre, (3) nem veszi figyelembe a különbséget Észak és Dél, vagy Nyugat és Kelet között, valamint (4) a fejlődést összemosza a piacközpontú gazdaság felvirágoztatásával (Serva, Andion, Lévesque, 2006).

2.3.1. Többpólusú gazdaság

A piacközpontú gazdaság egyik legnagyobb kritikusa volt a magyar származású Polányi Károly, aki megalkotta a gazdaság szubsztantív fogalmát. A szubsztantív gazdaság fogalmát úgy lehet definiálni, mint „az ember és a környezet közti

kölcsönhatás intézményesített folyamatát” (Polányi, 1976, p. 240.). Polányi (1976) szerint ez az intézményesülés különböző módokon jöhet létre, melyeknek sémái lehetnek a reciprocitás, a redisztribúció és az árucseré. A mai gazdaságot – illetve a 20. század elejeit, mivel Polányi arról írt, de valójában a mai gazdaság is leírható így – a piac, vagyis az árucseré intézményesült formájának hegemoniája jellemzi. Ennek sajnálatos következménye, hogy az uralkodó szabályozó mechanizmus a társadalmakban a piac által meghatározott árszabályozás. Ez a piacközpontúság pedig egysíkú, „egydimenziós” gazdasághoz vezet. Ezzel a gondolattal állítható párhuzamba Zsolnai László (2001) azon állítása, hogy a hagyományos közgazdaságtan csupán a monetáris értéket képviselő, vagyis pénzáramlást igénylő folyamatokat veszi számításba. Ezért a nem monetáris értéket képviselő tényezők, úgy mint a közösségi értékek, az egymás közötti kapcsolatok, valamint a természeti elemek nem jelennek meg (Zsolnai, 2001). Polányi (1976) kiemeli, hogy az archaikus társadalmakban soha nem történt meg, hogy csupán egy uralkodó dimenzió jelent volna meg a társadalomban, ugyanis a reciprocitás vagy a redisztribúció ugyanolyan szerepet kapott (Polányi 1976). Az olyan gazdaságot, ahol a gazdaság intézményesülésének több formája is megvalósul többpólusú, vagy többdimenziós gazdaságnak nevezzük. A többpólusú gazdaság elméletét Andion, Serva és Levesque (2006), illetve Sauvage (1996) továbbfejlesztették, miszerint az árucseré a piacon valósul meg, a redisztribúció az állam által, míg a reciprocitás fő szereplőjének a civil társadalom kellene lennie. Ezért a szerzők a civil társadalom jelentőségét emelik ki, ami ahhoz vezethetne, hogy ne csak monetáris szabályozó mechanizmusok határozzák meg a gazdaságot, hanem szociális érdekek is, azok között egyensúly álljon fent (Andion et al., 2006; Sauvage, 1996).

2.3.2. Kollektív cselekvés

Fellelhetőek olyan közösségeket, ahol még ma is megtalálhatóak a piac mellett a gazdaság más szabályozó mechanizmusai is. Az első ilyen közösség a Marshall (1919) által ipari körzetekként definiált, majd a 20. század második felében újra felfedezett helyi termelési rendszereken alapuló észak-olaszországi klaszterek. Az hívta fel rájuk a figyelmet, hogy az itt kialakult helyi termelési rendszerek versenyképesek a multinacionális cégekkel szemben, és hogy ezek a helyi ipari körzetek képesek alkalmazkodni és felvenni a versenyt a globalizációval. Jellemző rájuk a kis- és

középvállalkozások dominanciája, amelyek versenytársak és egyúttal partnerek is. A lényeg pedig pont a köztük lévő kapcsolatban keresendő, ugyanis Pecqueur (2006) szerint itt nemcsak gazdasági kapcsolatok léteznek, hanem bármilyen, az egyének és szervezetek közti kapcsolatok. Szerinte a klaszterek sikere éppen e kapcsolatokban keresendő, mert egy sokkal stabilabb és sokrétűbb társadalmi hálót biztosít, amelybe a gazdasági folyamatok beágyazottak (Pecqueur, 2006). Becattini (1999) úgy definiálta ezeket az ipari körzeteket, mint társadalmi-területi egységeket, amelyek a szereplők közti kapcsolatokkal írhatóak le. Az együttműködés hatékonysága pedig a társadalom szociális készségeitől függ, azt értve ez alatt, hogy a területen jelenlévők hogyan képesek kezelni a kapcsolatokat, hogyan képesek együttműködni és közös célokat követni. Ezt a kollektív cselekvésnek is nevezhetjük.

Putnam (2000) vizsgálta az együttműködés és a kollektív cselekvés folyamatát, és arra a következtetésre jutott, hogy azok a bizalom kérdésén alapszanak. A bizalom a rendszer szíve, mivel a bizalmon alapuló szövetségek sokkal erősebbek, mint a kényszer – például szabályok – miatt betartott együttműködések. A szerző a bizalmi tényezőt **társadalmi tőkének** nevezi, mely egy közösségben a kollektív cselekvés alapja. A társadalmi tőke tulajdonképpen az individualizmus ellentéte, amikor az egyének ráismernek, hogy a közösségi érdekek fontosabbak az egyéniéknél. Habár napjaink közösségei sajnos hiányt szenvednek bizalomban, szerencsére léteznek olyanok is, ahol fellelhető a bizalom és a társadalmi tőke. Putnam (2000) szerint a reciprocitás, avagy az ajándékozás egy tökéletes példa erre, mely szerencsére még nagyon sok közösségben megtalálható. Az ajándékozás azért tekinthető bizalmi együttműködési formának, mert az ajándékozás során a viszonzás formája kérdéses, és általában attól függetlenül kerül sor arra.

Ami Putnam (2000) szerint segíti a bizalmon alapuló együttműködés kialakulását, azok lehetnek a hagyományok. A generációk a hagyományokon keresztül adják át **történelmi tapasztalataikat**, éppen ezért értékelődik fel a történelem és a hagyományos értékek szerepe az alternatív gazdasági elméletekben. A történelmi tényezőkön kívül Putnam (2000) szerint nagy hangsúly kerül még az **információhoz való hozzáféréshez** is a bizalom kérdésében. Ennek okán Putnam (2000) úgy véli, hogy a horizontális szervezetek, melyek általában kisebbek is, például családi vállalkozások sokkal hatékonyabbak, mint a nagyobb, vertikális tagozódottak a bizalom nagyobb foka miatt. A kisebb szervezeteken kívül a kisebb közösségek is hatékonyabban képesek a bizalmon alapuló kollektív cselekvést megvalósítani a normák ereje által.

2.3.3. Lokalitás

A kisebb szervezetek mellett a területhez való kötődésnek, lokálpatriotizmusnak is ugyanilyen fontos szerepe van közösség kialakulásában vagy a kollektív cselekvés megvalósulásában (Boda, 2004; Zsolnai 2001). Ennek oka, hogy egy adott területhez való kötődés általában egyet jelent azonosulni annak történelmi múltjával és kultúrájával. Ez magában hordozza az azonos kötődésű egyének egy közösségbe való integrálódását is – mivel az azonos történelmi múlt és kultúra hasonló attitűdöket és normarendszert fog kialakítani (Pecqueur, 2006). Az egy közösségbe való szerveződés által pedig képesek lehetnek felvenni a versenyt a világpiaccal, amire egyének összességéként nem lenne esély (Pecqueur, 2006).

A gazdaság lokális volta ugyan ellent mond a globális gazdaság országok közti munkamegosztásból fakadó előnyének, de annak számos problémájára megoldást jelenthet. A lokalitás, mint előny azért jelenik meg a gazdaságban, mert annak helyi szintje miatt az adott terület képezi a gazdasági tevékenység alapját. Az adott terület lehetőségeit pedig az ott élők és tevékenykedők kapcsolati hálója és tudása határozza meg. Ellentétben a globális gazdasággal, ahol a tér akadályként jelenik meg például szállítás miatt fellépő tranzakciós költségek formájában - itt a hely, a tér maga a potenciál (Pecqueur, 2006). Pecqueur (2006) ezt földrajzi közgazdaságtannak nevezi, mivel a helyi gazdaságban a tevékenységek egy adott helyen folynak, és nem egy irreális világban, ahol a termelés-fogyasztás és azok pénzügyi velejárói teljesen elszakadnak egymástól.

Becattini (1999) az észak-olaszországi klaszterek elemzése során azt emelte ki, hogy a termelés lokalizációja következtében a termelők nem csak a gazdasági szféra részei, hanem az adott hely polgárai is. Ezért nem csak gazdasági szempontok játszhatnak szerepet döntéseik során, hanem más, az adott helyet és helyieket érintő tényezők is (Becattini, 1999). Így a lokalizáció által a gazdasági döntések szempontrendszerébe környezeti és szociális dimenziókat is integrálhatunk.

2.3.4. Környezet szerepe

A lokalizáció a környezeti fenntarthatóság megvalósulását is lehetővé tenné, mivel egy adott területen elő társadalom hatékonyabban tud kapcsolatot teremteni a környezettel. A helyi lakosság által okozott következmények, mind a pozitívak és negatívak közvetlenül lesznek hatással az őket körülvevő természetre, így rájuk. A

fenntarthatóság eléréséhez azonban nem elég csupán a termelés és fogyasztás helyének térben azonosnak lennie – lásd Húsvét-szigetek – azok hosszú távú hatásait is figyelembe kell venni. Ez nem egyéni, hanem közösségi cél (Norton et al., 1998). Helyi gazdaság szempontjából ez azt jelenti, hogy az egyének akár többgenerációs érdekeket is figyelembe vesznek.

Az elsősorban helyi erőforrásokat felhasználó gazdaság ezért tud hatékonyabban gazdálkodni azokkal, mivel saját, közösségi érdekévé válik azok hosszú távú megőrzése és ésszerű felhasználása (Pecqueur, 2006). A lokális gazdasági közösségek így megoldást nyújthatnak azokra a környezeti problémákra, amelyekre a globális gazdaság nem tud választ adni. A gazdaság helyi szinten tartása megoldhatja azt a problémát, ami a globalizált gazdaságban a cselekvés és a következmények térbeli elszakadásából következnek (Boda, 2004). A termelés, és annak helyi szintű felhasználása felelősségvállalásra készítheti a termelőt és a fogyasztót is, mivel mindketten közvetlen kapcsolatban vannak a környezettel, ahol a termelés folyik, és egymással is.

A természetes környezethez való közelség olyan etikai magatartásváltoztatásra is ösztönzőleg hathat, melyben az ember nem a természet felett állóként tekint önmagára, hanem mellérendeltként (Zsolnai, 2001). Ezt bio- vagy ökocentrikus etikának nevezzük, szemben az antropocentrikus etikával, melyben az ember a természet felé rendeltként, a természet őreként jelenik meg. Ez azt is jelenti, hogy az ember rendelkezik a természetben létező elemekkel, és azokat az ember számára való hasznosságával lehet értékelni. Ilyen alapelvekre épül például a környezetgazdaságtan, mely a természet elemeinek értékét beárzás útján kívánja meghatározni, attól függően, hogy azok mennyire hasznosak az ember számára. Például egy vízerőmű építése vagy a kihalással veszélyeztetett halfaj-e az értékesebb. Ezzel szemben az ökocentrikus irányzatok szerint a természet minden elemének saját önértéke van, és emiatt kell azokat óvni. Az ökocentrikus irányzat egyik neves képviselője Jame Lovelock Gaia-elmélete, mely szerint a Föld maga is egy önértékkel rendelkező rendszer, melynek „önszabályozó rendszerét és evolúciós egyediségét feltétel nélkül tiszteletben kell tartanunk”, ezért a gazdaságnak úgy kell működnie, hogy ne változtassa meg annak mechanizmusait (Zsolnai, 2001, p. 54.). Ezek közé tartozik Arne Naess ún. mély ökológiája is, mely szintén egy természetközpontú felfogás. A mély ökológia szerint a természeti létezőket az ember számára való hasznosságtól függetlenül kell védeni. Alapelmélete, hogy az emberi társadalom a természetbe beágyazott, amelyben minden élőlény egyenértékű, beleértve az embert is, ez a biotikus egyenlőség. Elutasítja a felsőbbrendűséget, míg

felértékeli a sokféleséget és a szimbiózist. Töredékinformációk helyett átfogó globális tudatot tart szükségesnek, valamint a decentralizáció és helyi autonómia felé fordulást. Habár az elmélet radikális, mégis sokak szerint a lokalitás felé való eltolódás elkerülhetetlen a változások elérése érdekében.

A gazdaság lokális működése továbbá olyan egyértelmű problémára is megoldást jelenthet, mint a szállításból eredő környezetterhelés, mely a helyi termelés és felhasználás miatt sokkal kisebb mértékűvé válhatna.

2.3.5. Az egyén és a civil társadalom szerepe

Az egyén szerepe az alternatív közgazdasági elméletekben szintén megváltozik a neoklasszikus közgazdaságtanban betöltöttéhez képest. A neoklasszikus közgazdaságtanban az egyén racionális döntések meghozatala alapján egyéni hasznosságmaximalizálásra törekvő személyként jelenik meg (Zsolnai, 2001; Norton et al., 1998). Ezt az alaptézist azonban számos empirikus kutatás megkérdőjelezi, kezdve azzal a feltétellel, hogy a racionálisan döntő egyén nem rendelkezhet minden, a döntéséhez szükséges releváns információval (O'Hara – Stagl, 2002; Zsolnai, 2001). Továbbá a pszichológia és a szociológia is bizonyította, hogy az egyének más tényezőket is figyelembe vesznek döntéseik meghozatala során, mint például etikai, esztétikai és vallási normákat, értékeket. Ennek ellenére a gazdaság mára mégis elérte azt, hogy az egyének individualista döntések alapján cselekedjenek, mely döntéseknek célja a „materiális fogyasztás növelése” és az „anyagi vágyak korlátlan kielégítése” (Zsolnai, 2001, p. 31.). Ezzel szemben, ha az egyének döntéseik során normákat és érzelmi tényezőket is figyelembe vesznek, akkor egy ökocentrikus etikát követő közösségben az egyének egészen más döntéseket hoznának meg, mint amilyeneket ma az egyéni hasznosságot maximalizálóban.

Empirikus kutatások vizsgálták, hogy az egyéneknek, és az egyénekből álló civil társadalomnak milyen szerepe lehet az alternatív gazdasági elméletek gyakorlati megvalósulásában. Andion és Serva (2007) a biotermékeket vásárlók körét vizsgálták Brazíliában abból a szempontból, hogy milyen szerepük lehet egy többpólusú gazdaság létrejöttében³. Andion és Serva (2007) arra a következtetésre jutottak, hogy a

³ Noha a brazil társadalom távolinak tűnhet a magyartól, társadalmi szerveződés szintjén hasonlóságokat mutathat, mivel mindkét országban a demokrácia viszonylag fiatal, és a 20. század második felében mindkét országban diktatórikus rezsimek voltak uralmon azzal a különbséggel, hogy Brazíliában jobboldali, míg Magyarországon baloldali. Az uralkodó rezsimek hatalmi fölénye mindkét országban hasonló következményekkel járt a társadalom önszerveződése szempontjából.

fogyasztóknak igen nagy szerepe lehet az alternatív gazdasági modellek megvalósulásában. A szerzők a civil társadalom egyfajta öntudatra ébredésében látják a megoldását, melyben a civil társadalom ráébred arra, hogy a gazdaság piaci mechanizmusok alapján való működése mellett létezhetnek más szabályozó eszközök is, melyeket a civil társadalomnak kell felállítania. Ez azt jelenti, hogy a piaci és az állami dimenzió mellett létezik egy harmadik, a civil társadalom dimenziója, melyeknek egymás mellé rendeltnek kellene lenniük. Ma azonban a piaci és állami dimenzió elnyomja a civil társadalmat, és ez a kettő határozza meg ezen utóbbinak is a normáit. Ahhoz, hogy a civil társadalom fel tudjon lépni a másik kettővel szemben az egyéneknek rá kell ébredniük lehetőségeikre.

A biotermékeket vásárlók esetében ez úgy valósul meg, hogy a vásárlók nem csak fogyasztóként lépnek fel. A termelőkkel és szakemberekkel együtt egyesületekbe és kooperációkba tömörülve közös célokat próbálnak megvalósítani, melyek a következők: (1) agroökológia fejlesztése és terjesztése, (2) ösztönözni a biotermékek termelését és fogyasztását, (3) valamint származást igazoló jelzések használatát (Andion – Serva, 2007). A csoportosulásokra jellemző, hogy általában valamilyen informális kapcsolatok kötik őket össze már a hivatalos szervezetek megalapítása előtt is, például baráti társaságok, ismerős családok, szomszédok. A szerzők szerint e társulások tagjai kilépnek a piaci mechanizmusok szabályai alól, mert olyan más értékek is befolyásolják döntéseiket, mint például az ismeretség, barátok, tehát a kapcsolati hálók, valamint a biotermékek esetében a környezeti szempontok is. Ez pedig összefüggésben van Polányi már említett többpólusú gazdaságával, mert nem csak az árucseré jelenik meg a gazdaságban, hanem a civil társadalom szabályozó módszere, a reciprocitás is. (Andion – Serva, 2007).

Következésképpen elmondható, hogy az egyén felelőssége megnő az alternatív gazdasági modellek megvalósításában, amit olyan rutinszerű folyamatokon keresztül gyakorolhat, mint a fogyasztás. Ez az állítás és a fent leírtak arra mutatnak, hogy az egyén nem csupán a gazdaság egy passzív eleme, hanem annak aktív szereplője és alakítója is lehet.

2.3.6. Helyi gazdaság és globalizáció viszonya

Az alternatív gazdasági elméletek nem egyeznek meg azok globalizációhoz való viszonyukat tekintve. Richard Welford bioregionális modellje például a globalizációt

tagadó elméletek közé tartozik, és egy teljesen önellátó régiókból álló gazdaságot képzel el (Kerekes, 2007).

Ezzel szemben például Pecqueur (2006) P. Veltz alapján egyfajta kiegészítő viszonyt vázol fel, amelynek egyik legfontosabb szereplői a városok. A globalizáció folyamatában a városoknak, mint hatalmas számítógépeknek kellene üzemelniük, ahova eljutnak az újabb és újabb technológiák az egész világból, mely tudást felhalmoznak, és azt majd közvetíthetik a nem urbanizált térségek, vidék felé. A globalizáció problémája ma, hogy ez a közvetítés nem történik meg, ezért a város és vidék teljesen elszakad egymástól. Továbbá a regionális gazdaságoknak sem elzárt egységekként kellene létezniük, hanem a globális gazdaságnak régiók hálózatából kellene felépülnie (Pecqueur, 2006).

Más szemszögből a globalizáció következménye a regionális vagy helyi szint felerősödése lehet. Ennek oka, hogy a vállalatok nemzetközivé válásuk után kikerültek a nemzeti szintű szabályozás alól, és inkább a regionális, helyi szintű kapcsolatok kerültek előtérbe, mivel ott vannak ténylegesen jelen. A nemzetközi nagyvállalatok sokkal szorosabb kapcsolatban vannak a regionális és lokális szintű intézményekkel is, ezért azok sokkal meghatározóbb szereplőivé váltak a gazdaság alakításának, és a helyi társadalmi érdekeket is hatékonyabban képesek képviselni (Lengyel, 2010).

2.4. Helyi gazdaságfejlesztés

Az alternatív gazdaság modellek elméleti áttekintése után olyan eszközökre kell koncentrálnunk, melyek a fent leírt jellemzők gyakorlati megvalósulását segítik elő. E megközelítés a helyi gazdaságfejlesztés lesz, melynek céljai között a gazdasági fejlődés mellett a társadalmi értékek és a nem csupán profitalapú gazdálkodási formák is megjelennek, valamint szerepet kap az ökológia, mint az embernek a természet megóvásáért való kötelessége is. Először a helyi gazdaságfejlesztés fogalmát kell tisztáznunk, majd annak konkrét eszközeit.

A helyi gazdaságfejlesztésnek nincsen általánosan elfogadott definíciója, de a szakirodalom szerint a helyi gazdaságfejlesztés „tudatos helyi közösségi beavatkozás a gazdasági folyamatokba a fenntartható fejlődés érdekében” (Területfejlesztés Füzetek 2.). Mindenképpen valamilyen tudatos beavatkozásról van szó a helyi célok érdekében, azonban a cél nem lehet maga a gazdaság fejlesztése, annak egy eszköznek kell lennie (Bajmócy, 2011). A gazdasági folyamatokba való beavatkozás során pedig tekintettel

kell lenni arra, hogy a gazdaság hatással van az adott hely társadalmi és környezeti tényezőire is, így a helyi gazdaságfejlesztés során nem elég csak egy dimenzióra koncentrálni. Fontos kiemelni, hogy fejlesztés alatt minőségi javulást értünk, és nem mennyiségit (Mezei, 2006).

A helyi gazdaságfejlesztés lényegét könnyebb megérteni, ha összehasonlítjuk a hasonló jelentéssel bíró fejlesztési fogalmakkal, mint például területfejlesztés, településfejlesztés, vidékfejlesztés vagy regionális fejlesztés. A területfejlesztés a területi folyamatokba való beavatkozást jelent, tágabb értelemben azonban, mint a helyi gazdaságfejlesztés. Részét képezi a jogi szabályozás is, valamint gazdaság társadalmi és környezeti szempontok is megjelennek, elsősorban a területi folyamatok befolyásolása a célja. A regionális fejlesztés a régiók közti különbségek csökkentésére szolgál. A településfejlesztés a területfejlesztés részét képezi, és annak egy településre vonatkozó megvalósulását jelenti. Ehhez képest a helyi gazdaságfejlesztés több település, kistérség fejlesztését is célul tűzheti. A vidékfejlesztés a területfejlesztés rurális vidékekre vonatkozó fejlesztési céljait tömöríti, általában olyan térségekben, ahol alacsony a városi népesség aránya és a lakosság nagy része az agrárszektorban tevékenykedik. A helyi gazdaságfejlesztés részeként megjelenhetnek agrárelemek, annak szerves részét képezi azonban a gazdaság is (Bajmócy, 2011; Mezei 2006). Látható, hogy a szakirodalom sem tud éles határt húzni e definíciók közé. A továbbiakban a helyi gazdaságfejlesztés módját, célját és eszközeit tárgyalom.

A helyi gazdaságfejlesztésnek két útja lehetséges: a központi fejlesztési politika részeként, vagy helyi kezdeményezésként. Az első esetben általában az erőforrásokat kívülről próbálják meg pótolni például külső befektetők bevonásával. Ennek a módszernek az előnye, hogy gyors fellendülést lehet elérni termelésben és foglalkoztatás bővítésben is, hátránya azonban, hogy a gyors fellendülést ugyanolyan hirtelen hanyatlás követheti, ha az adott befektető kivonul a térségből. Nagyszerű példa erre Magyarország nehéziparának leépülését követően hátramaradt munkanélküliek tömege bizonyos térségekben. További nagy hátránya lehet, hogy a kívülről jövő döntések nem mindig tudják reálisan feltárni a belső igényeket és a helyi közösségek bevonása nélkül alááshatják a helyiek elköteleződését a célok mellett (Mezei, 2006).

A helyi gazdaságfejlesztés helyi erőforrásokon alapuló módját helyi gazdasági kezdeményezésnek vagy közösségi akciónak is nevezhetjük. Lényege, hogy helyi erőforrásokkal, helyi ellenőrzés mellett helyi célok elérése érdekében hasznosítsanak, egy **bottom-up** szerveződésű folyamatról van tehát szó. Mindkét módszer alapvető

célja, hogy nőjön a helyiek életszínvonala, melyet a gazdaság fejlesztése által ér el (Bajmócy, 2011; Mezei, 2006). A saját erőforrásokat kihasználó gazdaságfejlesztés következtében például csökkenhet a térség világpiaci folyamatoktól való függőse, ami megvalósulhat akár helyi élelmiszerellátás, vagy energia önellátás megszervezésével.

Fontos, hogy **közösségi folyamatokról** van szó: helyi érdekű, és nem csupán helyi fejlesztés, tehát a helyiek érdekében, optimális esetben a helyiekkel együtt történik. E legitimálja a célokat és az azokhoz szükséges elvégezendő feladatokat. A közös munka és együttműködések elősegítése által pedig növelhető a közösség összetartása, ami szintén a térség előnyévé válhat (Területfejlesztési Füzetek 2).

A **helyi gazdaságfejlesztés szintje** lehet település, kistérség, településrész. Ám valójában – mivel a gazdaság folyamatokba kívánunk beavatkozni – nem biztos, hogy a helyi gazdaságfejlesztés területe a közigazgatási határokkal fog egybeesni. Bajmócy (2011) a helyi gazdaságfejlesztés tereként a lokális térséget határozza meg, mely terület egy várost és annak munkaerő vonzáskörzetét jelenti. A lokális térség a csomóponti régió fogalmából származik, mely egy központ és annak vonzáskörzete alapján meghatározható régió. A helyi gazdaságfejlesztés területi egységének meghatározásakor előfordulhat a helyi szereplők kapcsolatai által meghatározott tér, amibe mind a gazdasági, mind az egyéb kapcsolatokat beleértjük (Pecqueur, 2006). E területek azonban szinte soha nem esnek egybe a közigazgatási szintekkel, ami megnehezíti a helyi gazdaságfejlesztés gyakorlati megvalósulását, ezért a valóságban általában kistérségi szinten jönnek létre a fejlesztések (Bajmócy, 2011).

Már említettük, hogy a helyi gazdaságfejlesztés alapvető **célja** a helyiek életszínvonalának javítása a gazdaság fejlesztése által. A gazdaság fejlettségének egyik mércéje annak versenyképessége. Helyi gazdaságfejlesztés esetében egy gazdaság akkor versenyképes, ha a helyi gazdaság viszonylag magas jövedelmet biztosít a helyi lakosok széles körének, tehát a megfelelő szintű jövedelem magas foglalkoztatottsággal párosul. Bajmócy (2011) rámutat e definíció hibájára, mert a helyi gazdaságfejlesztés alapvető céljaként meghatározott életszínvonal javítását a jövedelemmel vonja párhuzamba, ami csak akkor igaz, ha az életszínvonal minőségét anyagi javakban mérjük. Ezért pontosabb volna a versenyképességet, mint a helyi gazdaságfejlesztés célját úgy megfogalmazni, mint adott „térség gazdasági teljesítményének oly módon történő javítása, amely hozzájárul a helyi lakosok életminőségének javításához” (Bajmócy, 2011, p. 26.). A helyi lakosság életminősége azonban nem csak gazdasági tényezőktől

függ, ezért nagyon fontos a helyi gazdaságfejlesztés során a szociális, kulturális és környezeti dimenziókra is tekintettel lenni (Területfejlesztési Füzetek 2.).

A helyi gazdaságfejlesztés egyik kulcspontja az együttműködés a helyi **szereplők** között. A helyi gazdaság életében résztvevők lehetnek a helyi önkormányzat, helyi vállalatok, non-profit szervezetek, lakossági csoportosulások, de maguk a helyi lakosok is ide tartoznak (Területfejlesztési füzetek 2.). Kiemelendő tehát, hogy nem csak a gazdasági dimenzió intézményei tartoznak ide, hanem az állami és a társadalmi szféra tagjai is.

Fontos, hogy a helyi gazdaságfejlesztés nem egy egyszeri tevékenység, hanem egy folyamatról van szó, ideális esetben hosszú távú célokkal. Ez pedig azt vonja maga után, hogy a szereplőktől is hosszú távú tanulást követel meg. A helyi gazdaságfejlesztés egyik sikertényezőjeként, ami a versenyképességgel is összefügg, az **innovációt** határozzák meg (Bajmócy, 2011; Becattini, 1999). Az innováció nemcsak valamilyen új termék vagy szolgáltatás, de új folyamat létrehozását is, és annak piaci bevezetését is jelenti. Helyi gazdaságfejlesztés szempontjából akár új gazdálkodási formák is lehetnek. A folyamatos változáshoz, újításhoz arra nyitott egyénekre (és közösségekre) is szükség van. Általában minden sikeres helyi kezdeményezésnek fellelhető egy vagy több személy, vagy csoport, akik a fejlődés motorjai.

A helyi gazdaságfejlesztés azért is kaphat szerepet, mert a már felsorolt előnyök mellett, a növekvő regionális különbségekre megoldást jelenthet. A helyi gazdaságfejlesztés nem egyenlő a vidékfejlesztéssel, mely utóbbi csak a vidéki térségekkel foglalkozik, de a város-vidék kapcsolatok felélesztésében nagy szerepet kaphat (Területfejlesztési Füzetek 2.). A vidék hagyományosan a közeli városok élelmiszer ellátásáért felelt, azonban ez mára megszűnt. A következőkben egy olyan módszer kerül bemutatásra, mely e feladatot, és ezáltal a város-vidék kapcsolatot erősítheti a helyi gazdaságfejlesztés más előnyei mellett, mint például közösségépítés, önellátás, ökológiai szempontok beemelése a termelésbe, vagyis egy ember- és természet-közelibb gazdasági modell megtestesítője.

3. Community Supported Agriculture (CSA)

Dolgozatomban egy olyan társadalmi-gazdasági innovációt kívánok bemutatni, melyben felfedezhetőek egy többpólusú gazdaság jellemzői és egyúttal a helyi gazdaságfejlesztést is szolgálja. Ez a CSA, magyar fordításban közösség által támogatott mezőgazdaság. Ez egy olyan gazdálkodási forma melynek célja egy adott közösség élelmiszerrel – elsősorban mezőgazdasági terményekkel- való ellátása. Alapja a termelő köré szerveződő helyi fogyasztói csoport, akiknek célja, hogy friss, egészséges és helyi zöldségeket, gyümölcsöket fogyaszthassanak, és ennek érdekében közös kockázatot vállalva a termelővel akár előre is kifizetik a termények árát. Cserébe a termelő vállalja, hogy az adott időben ellátja a fogyasztókat a földjén megtermett terményekkel. A kockázat abból fakad, hogy előre nem tudhatjuk, hogy milyen lesz az az évi termés, ami lehet kevesebb, de több is a vártnál. Ezért a rendszer fenntartása a termelő(k) és a fogyasztók részéről egyaránt kötelezettségvállalást kíván meg (Perényi, 2013a).

A gazdálkodási rendszer a '60-70-es évekből Japánból származik, amikor is háziasszonyok egy köre az iparosított élelmiszertermelésre válaszul összeállt, hogy helyi, egészséges zöldségekkel és gyümölcsökkel láthassák el családjaikat. Ennek érdekében elköteleződtek egy farm mellett, hogy egész évben onnan vásárolják élelmiszer-alapanyagaikat. Az ötlet a '70-'80-as években érkezett Észak-Európába, majd a '80-as években az USA-ba (Vadovics – Hayes, 2010; Van En, 1995). A nagyvárosokból kitelepült fiatalok egy része az egészséges táplálékhoz való hozzájutás mellett a haldokló helyi mezőgazdaság fellendülését is látta benne, amit az iparosított, vegyszerek használatán alapuló intenzív mezőgazdaság teljesen ellehetetlenített (Adam, 2006). A CSA rendszerében a közösségépítés is nagy szerepet kap, mivel a termelő és a fogyasztó közvetlen kapcsolatban van egymással, valamint közös programok keretében a fogyasztók egymással és a gazdálkodóval is jobban megismerkedhetnek. Ilyenek lehetnek a tanyalátogatások, közös betakarítás, főzés. A fogyasztók körében sikerét attól remélik – a vásárlói tudatosság mellett – hogy a kereskedő kiiktatása és a szállítási igény csökkenése miatt a olcsóbban juthatnak hozzá egészséges élelmiszerükhöz. Ezzel a környezetterhelés szempontjából is igen kedvező képet mutat, mivel a szállítás minimális szintje miatt abból sokkal kevesebb környezetszennyezés származik, mint a globális piacon. A CSA általában ökogazdálkodással párosul, hiszen a termelés célja

egészséges alapanyagok előállítása. Ezzel pedig a természetes környezetre is igen jótékonyan hat (Macias, 2008).

3.1. Társadalmi hatásai

A közösség által támogatott mezőgazdálkodásnak a termelés csupán egy része. Ez abból fakad, hogy a fogyasztó ugyanúgy felelősséget vállal, mint a termelő. Ezért a termelés és a helyiek, vagy a közösség tagjai között különleges kapcsolat van. A szociológia szemszögéből közelítve, Macias (2006) három tényezőt azonosít, melyek szerepet játszanak a helyi termelés és a fogyasztók kapcsolatában: élelmiszerforrás biztosítása, társadalmi integráció és a természeti-humán tőke. Az élelmiszerforrás biztosítása csökkentheti a térségek kiszolgáltatottságát, hiszen a saját erőforrásokon alapuló élelmiszertermelés lazítja a nagy élelmiszer-kereskedelmi láncoktól, és így a globális piactól való függést. Macias (2006) az élelmiszerforrás biztosításában az élelmiszerbiztonság megoldását látja elsősorban az USA-ban, bár megjegyzi, hogy az alacsony jövedelmű háztartásokban gondot okozhat a nyers élelmiszer feldolgozása, mivel időt vehet el más, jövedelemszerző munkavégzéstől.

A CSA hatása a közösségre abból a tényből indul ki, hogy a társadalom ma kevésbé integrált, mint 30 évvel ezelőtt (Macias, 2006). Ennek következményeként csökken a társadalmi tőke, kisebb az esély az együttműködésre és a kollektív cselekvésre. A CSA rendszere felélesztheti az emberek együttműködési igényét, mert közvetlen kapcsolatot teremt a termelő és a fogyasztó között, és a fogyasztók közös felelősségvállalása egy csoportba szervezheti őket, így teret ad új közösségek kialakulásának.

A harmadik tényező, mely Macias (2006) szerint kulcsszerepet játszhat a termelés és a fogyasztók kapcsolatában, a természeti-humán tőke (natural human capital): a humán és a természetes tőke összekapcsolásával jön létre. A humán tőke az ember által felhalmozott tudást jelenti, ami alapján a természeti-humán tőke az ember által a természetről felhalmozott valamennyi tudás és tapasztalat (Macias, 2006). A természeti-humán tőke felhívhatja a figyelmet a természettől való függőségünkre, aminek következtében a helyi élelmiszertermelés felértékelődhet. Többek között ez is volt az első CSA gazdálkodások célja: kapcsolatot teremteni a természet és az onnan önmaga által kiszorított ember között (Adam, 2006).

A CSA lehetséges közösségépítő hatásának egy további pillére a személyes találkozás a termelő és a fogyasztók között, amely lehetővé teszi a bizalom kialakulását. A CSA működési formája szerint, a fogyasztók előre elköteleződnek az adott termelő mellett egy adott időszakra, az USA-ban általában egy év, de Magyarországon találkozhatunk négy hónappal is, ami a termelés költségeit fedező összeg befizetésével történik meg. Az előre elköteleződés miatt a tagok a termelővel közösen vállalnak kockázatot, és egymással egyenlő arányban, és a terményekből is egyenlő arányban részesedhetnek. Mivel előre nem tudható a termés mennyisége, e közös kockázatvállalás, és az előre elköteleződés egy bizonyos szintű bizalom létezését feltételezi (Hinrichs, 2000). De ha a rendszer működik, akkor a szereplők közti bizalom erősödhet, társadalmi tőkét építve, ami a CSA társadalmi tőkét erősítő hatását alapozhatja meg (Adam, 2006; Putnam, 2000).

3.2. Környezeti hatásai

A CSA-ben megtalálható minden a lokalizációból származó előny a természeti környezet szempontjából: csökkenti a termelés és a fogyasztás földrajzi távolságát, akár a fogyasztók is közvetlen kapcsolatba kerülhetnek a termeléssel; a szállításból eredő környezetszennyezés is egészen alacsonyra csökken, hiszen helyi fogyasztók ellátásáról van szó. Ezen kívül a CSA termelési rendszerek szinte kivétel nélkül biogazdálkodás keretében termelnek, ami esetükben nem csak azt jelenti, hogy csökkenti az energiától való függőséget, és elkerülik a vegyszerek használatát, hanem hogy harmóniában éljenek a természettel (Vadovics – Hayes, 2010).

A CSA rendszerben gazdálkodók szezonális növényeket termelnek, melyek jobban megfelelnek az adott évszak adottságainak, csökkentve ezzel a termeléshez szükséges környezetterhelő adalékanyagokat. A térségnek megfelelő fajták termelése sokszínűbb terményösszetételt eredményez fenntartva a térség biodiverzitását. Egyes szakértők (Kovács, 2013) szerint így a betegségekkel szembeni ellenállóság is nagyobb, mint az intenzív mezőgazdaságokban.

A termények elosztása hetente történik, általában egy gyűjtőponton, ahol a fogyasztók felvehetik a termést. A zöldségeket és gyümölcsöket általában dobozokba osztják szét, innen a dobozrendszer név. Vadovics és Hayes (2010) kiemelik a csomagolás-igény nagymértékű csökkenését is, amit e dobozrendszer biztosít, mivel a terményeket nem kell külön-külön becsomagolni.

Közvetett hatásként jelentkezik, hogy a CSA-ben résztvevő fogyasztók a tapasztalatok és tudás megosztása révén maguk is környezettudatosabbá válhatnak, amit több kutatás (Hayden – Buck, 2011; Polimeni et al., 2006) bizonyít. Ez egy tanulási folyamat, mely során szembesülnek az intenzív mezőgazdálkodás környezetre gyakorolt hatásaival és annak hátrányaival, ezzel szemben megismerik a biogazdálkodást, aminek következtében megváltozhatnak a fogyasztói szokásaik (Hayes – Vadovics, 2010, Hayden – Buck, 2011). Ez nem csak a közvetlen fogyasztókra terjedhet ki, hanem családjaikra és baráti körükre is, ahol tapasztalataikat osztják meg. A CSA az informális kapcsolatok által szerepet játszhat egy környezettudatosabb társadalom felépítésében.

A CSA tehát olyan rendszer, amelyben az embereknek nem szabályok miatt kell a környezetkímélőbb terméket választaniuk, hanem egy lehetőséget kapnak. Norton et. al. (1998) éppen azt mutatta meg kutatásában, hogy az emberek pedig szívesebben járulnak hozzá a környezetvédelemhez, vagy a fenntarthatósághoz, ha azt saját választásuk motiválja, mintsem valamilyen kényszer (például szabály, ár). Ez olyan út, mely során az egyének preferenciáit próbáljuk meg változtatni, és nem kívülről jövő előírások útján szabályozunk. A saját belátásból való (belülről motivált) cselekvés – pl. együttműködés – pedig sokkal hatékonyabb, mint a külső kényszerből való (Putnam, 2000, Polimeni et. al., 2006).

3.3. Gazdasági jelentősége - Elméleti háttérrel való azonosítás

Hogyan segítheti a CSA az előző fejezetben bemutatott neoklasszikus gazdaságtan válsága miatt kialakult problémák megoldását? Láttuk, hogy e problémák megoldásához radikális változásokra van szükség, mivel a fenntartható fejlődés, és a hagyományos környezetvédelem⁴ nem vezet megoldásokra. A gazdaság egy új megközelítésére van szükség, aminek a többpólusú gazdaság egy lehetséges módja. Ebben a CSA-k szerepet játszhatnak, mivel egyszerre építenek környezeti és társadalmi értékekre a gazdasági fenntarthatóság mellett (Dyck, 1994).

Hasonló megállapításra jutott Hinrichs (2000), aki a piac társadalomba való beágyazottságát vizsgálta a CSA kapcsán. Pecuquer (2006), Andion és Serva (2007) és Polányihoz (1976) hasonlóan Hinrichs (2000) sem tagadja a piac intézményét, sőt elismeri annak pozitívumait, de hozzájuk hasonlóan olyan gazdasági formát keres,

⁴ Hagyományos környezetvédelem, úgy mint szennyező fizet elve, vagy környezetgazdaságtan, vagyis a szennyezés és termelés optimális pontjának meghatározása. Ezek mind antropocentrikus megközelítések, ezért nem szolgálnak a fennálló gazdasági viszonyok megváltoztatására (Hinrichs, 2000).

amelybe a piac mechanizmusain kívül a társadalmi szféra intézményei (értékek, kapcsolatok) is szerepet kapnak, azok egyensúlyba kerülhetnek.

Hinrichs (2000) a CSA tagságot egy részvényhez hasonlítja, azzal a különbséggel, hogy a részesedés után járó „nyereség” nem pénzben történik, hanem más javakban (élelmiszerben), valamint a „vállalat” (a termelő) maga is ismert. A CSA jellege miatt (közös kockázatvállalás a termelővel, termények előre kifizetése) nem más, mint bizalommal átítatott gazdasági tranzakció: a CSA is a piacon működik, hiszen költségeit fedezni kell, a dobozok ára pedig ebből kerül levezetésre. E tiszta gazdasági számítások megléte miatt a CSA nem vonatkoztatható el a gazdaságtól és a piactól. Viszont a CSA-kben a szociális, társadalmi kötelékek sokkal inkább megjelennek, mint az arctalan értékesítési formák esetében, mely utóbbinál a neoklasszikus gazdaságtannak megfelelően valóban az ár az elsődleges tényező a döntéshozatalkor. Ezzel ellentétben a CSA-k esetében megfigyelhető a kapcsolatok szerepe is, Hinrichs (2000) szerint főleg annak különleges értékesítési rendszere miatt: nem egy szokványos csere történik meg, mivel a fogyasztók előre fizetnek valamiért, ami még ki sem kelt a földből.

Összességében a gazdasági tényező megjelenése miatt a CSA-k működésében semmiképp sem tekinthetünk el a piac mechanizmusaitól, de a magasabb fokú társadalmi beágyazottság miatt a gazdaságban betöltött szerepe óriási jelentőségű (Hinrichs, 2000). A CSA ezáltal a többpólusú gazdaság megtestesülése lehet, mivel a piac és a társadalom egyensúlyba kerülnek működése során.

A helyi gazdaságfejlesztéshez való hozzájárulása a CSA lokális mivoltából fakad. A helyi fogyasztók a helyi termelő támogatása által a lokális gazdaság fejlődéséhez járulnak hozzá. Így a jövedelmek egy része helyben hasznosul megélhetést biztosítva legalább egy gazdálkodónak.

3.4. A CSA típusai

Mivel a CSA rendszerű gazdálkodásnak még nincs általánosan elterjedt szakirodalmi, többféle megkülönböztetés létezik. Az egyik legegyszerűbb a termelő- vagy fogyasztó-vezérelt rendszer. Az elsőben a termelő megpróbálja eladni termésének egy részét vagy egészét lehetséges fogyasztók részére előre. Ekkor minden döntés a termelő kezében van. A második, a fogyasztó-vezérelt esetben általában egy csoport felbérel egy gazdálkodót, hogy adott időnyben élelmiszert termeljen számukra (Adam,

2006). A két típus között valójában annyi a lényegi különbség, hogy ki a kezdeményező.

Nagyobb megkülönböztetést enged meg a következő felsorolás:

- Részecs rendszer: az az egyszerű forma, amikor fogyasztók előre megveszik a termés egy részét.
- Hagyományos dobozrendszer: a termelő(k) és a fogyasztók egy közösséget alkotnak, ahol a termelő vállalja, hogy adott időközönként, általában hetente szezonális terményekkel látja el a tagokat. A közösség tagjai cserébe kötelezettséget vállalnak, hogy egy adott időszakban átveszik a terményeket, vagyis fogyasztókká válnak.
- Kiszállítási rendszer: a legrugalmasabb a fogyasztók tekintetében, mivel nem kell kötelezettséget vállalniuk, megrendelés esetén a termelő adott kihelyezési pontba szállítja a megrendelt terményeket.
- Termelői piacok: ahol a termelők saját áruikat adhatják el helyieknek.

(Vadovics – Hayes, 2010)

A fent leírt típusok a kötelezettségvállalás és az élelmezési lánc megváltozásának más-más szintjeit képviselik. A fogyasztók elköteleződése szempontjából a termények előre megvásárlása jelenti a legmagasabb szintet, és ez jelenti az élelmezési lánc legradikálisabb megváltozását is. Habár a termelői piacok nem jelentenek olyan nagy változást, kutatások (Macias, 2006) megmutatták, hogy ez az a forma, amely a legszélesebb körben éri el a fogyasztókat.

Dolgozatomban a hagyományos dobozrendszert vizsgálom, mivel e rendszer igen nagy változást képvisel egy hagyományos bolthoz- vagy piachoz képest, és egy egyre terjedő gazdálkodási-értékesítési forma is. A kiszállítási rendszer egyre népszerűbbé válik hazánkban is (pl. Szatyor bolt), de e változat valójában nem jelent semmilyen elköteleződést a fogyasztók részéről.

A CSA merőben mást kínál, mint a létező értékesítési formák (boltok). Az újdonság természetesen negatívumokkal is együtt jár. Ezek bemutatása következik a szakirodalom, egy hazai CSA termelőivel készített interjú⁵, valamint a Tudatos

⁵ Az Évkerék Ökotanya termelőivel az interjút Dezsény Zsolt készítette, a munkát Balázs Bálint irányította.

Vásárlók Egyesületének közösség által támogatott mezőgazdálkodás témájában szervezett műhelymunkáján szerzett tapasztalataim alapján.

3.5. Nehézségek, korlátok

A fogyasztók számára az egyik legszembetűnőbb különbség a CSA rendszerekben és az intenzív mezőgazdaságokban termelt termények között azok ára lehet. Az intenzív mezőgazdálkodás termékeinek – főleg szupermarketekben megvásárolható – ára alacsonyabb. Ez abból fakad, hogy az árban nem foglaltatik bele, pl. a vegyszerek által okozott vagy a szállításból eredő környezetszennyezés költsége, a hulladékká váló felesleges csomagolóanyag és készletek környezetterhelésének költsége, és a rossz minőségű élelmiszerek által okozott egészségügyi problémák kezelésének költsége. Ezeket a költségeket externáliáknak nevezzük, amelyek ha megjelenének az árban, akkor az intenzív mezőgazdálkodásból származó termékek ára jóval magasabb lenne (Hayes – Vadovics, 2011; Polimeni et al., 2006). Ezzel szemben a CSA-ben a biogazdálkodásból származó termékek ára minden költséget tartalmaz. Ráadásul a CSA rendszerben történő részvételnek vannak nem számszerűsíthető elemei is, mint például a közösségi programok, többlet-információ pl. receptek formájában, egészségesebb életmód stb. Ezért a CSA rendszerben valójában nem egy konkrét termékért fizetünk, hanem annak előállításáért (Kiss-Kovács, 2013a).

Az ár meghatározása nagyon fontos, hiszen ebből származik a termelő jövedelme. Az USA-ban ezt az árat általában az idény elején, előre be kell fizetni, Európában általában szerződéses formában valósul meg, melyben a fogyasztók vállalják, hogy havonta fizetik a zöldségdobozok árát. Ez az ár az év folyamán változatlan, vagyis a fogyasztóknak minden hónapban ugyanannyit kell fizetni, függetlenül a termés mennyiségétől. Ezért a termelőnek részletes tervezés során figyelembe kell venni a termelő valamennyi, az év folyamán felmerülhető költségét, és ezt a tagok számával és az adott időszakra elosztva megkapja a havonta befizetendő összeget. Ma már azt is tudjuk, hogy a CSA zöldségdobozainak árát nem lehet a piaci árakra alapozni. Mindemellett Franciaországban a költségek elosztása után a piaci árat is figyelembe véve alakítják ki az árakat, pl. a Notre Panier CSA-ben (Tamarcaz, 2013), de itthon a CSA többsége csupán a költségek alapján kalkulál (Pető, 2013b; Évkerék Ökotanya termelői, 2012). Az így meghatározott ár – az externáliák tartalmazása miatt – általában magasabb, mint az élelmiszer kiskereskedelmi láncokban,

vagy akár a hagyományos piacon megvásárolható, extenzív mezőgazdálkodásból származó alulárzott termékekénél. Magyarországon egy CSA-ben, egy 4 fős család számára elegendő zöldségmennyiség havi 25 000 Ft körül mozog (Évkerék Ökotanya termelői, 2012). Ez a – hagyományos mezőgazdálkodásból származó terményekénél – magasabb ár⁶ sok fogyasztó számára egy korlát lehet, hiszen nem mindenki engedheti meg anyagilag annak kifizetését.

A termelés szezonálisága miatt a dobozokba kerülő mennyiség változik az év során. Tavasszal könnyebb, leveles dolgok pl. saláta, majd nyáron nagyobb, lédús zöldségekkel találkozhat a fogyasztó – ezáltal egyre „nőnek” a dobozok. Mivel az ár minden hónapban ugyanannyi, az eltérések kiegyenlítődnek a termelési időszak alatt, de a tavaszi csekély mennyiség kellemetlen meglepetés lehet a fogyasztók számára (Évkerék Ökotanya termelői, 2012).

A szezonális termelés miatt nem csak a mennyiség lesz változó, de a zöldségfajták is. Ez azt jelenti, hogy májusban nem lesz paradicsom. Az évszakoknak megfelelő zöldségek a fogyasztóktól is teljesen más étkezési szokásokat feltételeznek. Ez megint csak újdonság, amivel nem mindenki tud együtt élni. Ezért kell a termelőknek folyamatosan kommunikálni, hogy mi miért történik, miért csak nyár közepén lesz krumpli, stb. Ha ezt a fogyasztók megértik, akkor a természettel sokkal harmonikusabb életet tudnak kialakítani (Évkerék Ökotanya termelői, 2012).

Hasonló kellemetlenség lehet a dobozok elosztásának ideje. A zöldségdobozokat a termelő minden héten egy jól megközelíthető pontra szállítja egy adott időpontban. Magyarországon csak e forma létezik, de külföldi CSA-kben már az is működik, hogy a fogyasztó a termelő földjén veszi fel adagját, akár ő maga szedi le. Az elosztáskor viszonylag rövid idő áll rendelkezésre a fogyasztók számára, ami néha gondot okozhat. A termelő számára azonban ez az ideális: egyrésztől kevesebb időt vesz el a gazdálkodástól, másrészt, ahogy azt Pető Árontól (Pető, 2013b) megtudtuk, minél rövidebb idő áll rendelkezésre az átvételhez, annál nagyobb az esélye, hogy a fogyasztók találkoznak egymással. Ez természetesen a CSA közösség- és bizalomépítésének alapja.

Nehézségként merülhet fel, hogy egy CSA rendszer működtetéséhez a fogyasztókon kívül szükséges az a személy, aki azt létrehozza. Ennek a személynek

⁶ Valójában igen nehéz összehasonlítani az árakat, mivel a CSA-ben való vásárlás nem csak a zöldségeket jelenti, ahhoz sok más, „szolgáltatás” és élmény társul, ami a későbbiekben kerül tárgyalásra. Ráadásul hagyományos mezőgazdasági termények boltban való vásárlása esetén egy-egy fogyasztó nem is vásárolná meg azt a mennyiségű zöldséget, amihez CSA-ben hozzájut.

nem elég gazdálkodási ismeretekkel rendelkeznie, de ugyanakkor jó kommunikációs és szervező készségének is kell lennie (Évkerék Ökotanya termelői, 2012; Adam, 2006). A személyes kapcsolat miatt, ami a CSA-k egyik alapja, a termelő személye kulcsfontosságú lehet a sikeres működéshez (Hayden – Buck, 2011).

3.6. Külföldi kutatások eredményei

A legtöbb CSA ma az USA-ban létezik, az elsőt Robyn Van En hozta létre 1985-ben (Van En, 1995), számuk azóta egyre nő. Európában igen népszerű Franciaországban, ahol AMAP-ként emlegetik („Associations pour le maintien d'une agriculture paysanne”, magyarul Szövetség a kistermelői mezőgazdaság fenntartásáért), de lényegében ugyanarról van szó. Itt már országos ernyőszervezettel is rendelkeznek a CSA gazdálkodók. Franciaországban az első CSA-k célja konkrétan az élelmiszerbiztonság növelése és a paraszti mezőgazdaság megőrzése volt (Gerz, 2013). Sok CSA található Svájcban és Németországban is. Josy Tamarcaz (2013) a svájci AGRIDEA – mezőgazdasági ismeretek terjesztéséért felelős intézmény – munkatársa több svájci példát is bemutatott a Tudatos Vásárolók Egyesülete által szervezett „Közösségi mezőgazdálkodás Európában és itthon” c. előadáson. Működésük eltérő lehet, de a céljuk ugyanaz. Találunk olyan rendszert, ahol több termelő egy csoportot alkotva látja el fogyasztók egy körét. Ekkor többféle terméket is elő tudnak állítani – valaki például állatot is tart, esetleg tejtermékeket, füstölt húst is fel tudnak venni a kínálatukba. Ilyen esetben természetesen nagyobb koordinációt igényel az elosztás, mint egy termelő esetében.

A legtöbb kutatás az USA-ban készült. Főként a fogyasztók csatlakozásának motivációit- és a fogyasztók összetételét vizsgálták, mivel ezek lehetnek a CSA terjedésének korlátai. Azért érdekes még a fogyasztók összetétele, mert sok CSA híre csupán szájról szájra terjed, ezért előfordulhat, hogy a tagok csak egy bizonyos társadalmi rétegből kerülnek ki.

Az egyesült államokbeli CSA tagok vizsgálatából az derült ki, hogy a fogyasztók csak egy meghatározott rétegből kerülnek ki: korábbi kutatások (Brehm – Eisenhauer, 2008; Polimeni et al., 2006) azt mutatták meg, hogy CSA rendszerekhez csatlakozók nagy részének az átlagosnál jóval magasabb a jövedelme és képzettsége. Brehm és Eisenhauer (2008) 2005-ben.

A tagok csatlakozásának motivációira vonatkozó kutatások (Brehm – Eisenhauer, 2008; Polimeni et. al., 2006; O’Hara – Stagl, 2002) azt mutatták meg, hogy a CSA-khez való csatlakozók fő indítéka a friss, egészséges zöldségek és gyümölcsök iránti igény volt, kis mértékben pedig a helyi gazdaság támogatása is megjelent. Bár O’Hara és Stagl (2002) azt is kiemeli, hogy ha a tagok csak friss, egészséges zöldségeket szeretnének, akkor a CSA-k nem működnének, kell lennie valami másnak is a háttérben. A helyi közösségben való részvétel, vagy a közösség támogatása jóval kisebb arányt képvisel a motivációk között, de Brehm és Eisenhauer (2008) azt is megmutatta, hogy akiket a közösség is motivál a CSA-hez való csatlakozásban, azok egyébként is jobban kötődnek az adott közösséghez. Pozitív kapcsolat van tehát a CSA-khez való csatlakozás és a helyi közösséghez való kötődés között. Emellett termelői oldalról egyértelműen megjelenik a közösségépítés a célok között (Pető, 2013b).

Hayden és Buck (2011) a CSA-ben való részvétel módjait és azok hatását vizsgálták a tagok környezettudatosságára. A részvétel három helyszínen történik meg:

- elosztási helyeken: személyes kapcsolat van, legalább köszönés.
- otthon: tanulás főzés közben, „autotanulás”
- önkéntes munka a tanyán: inkább negatív tapasztalatok, nehéz munka, rovarok, fáradtság, fájdalom. Ezek ahhoz is vezethetnek, hogy jobban becsülik a gazdálkodót.

A kutatás eredményeként azt találták, hogy ugyan mély környezettudatosság nem alakul ki a tagokban, de nyitottabbá válnak a környezeti problémák iránt, tudatosulnak bennük fogyasztási szokásaiknak környezetre gyakorolt hatásai, és mindinkább jobban méltányolják a helyi élelmiszerforrást (Hayden – Buck, 2011). O’Hara és Stagl (2002) szerint, ez utóbbi, a helyi termelő felértékelődése miatt maradnak a tagok évről évre a közösségben, ettől lehet stabil a működés.

3.7. CSA itthon

Hazánkban az első CSA Matthew Hayes, a gödöllői Szent István Egyetem professzorának nevéhez fűződik, aki 1998-ban hozta létre Nyitott Kert néven az első dobozrendszert. Úttörőként sok akadállyal kellett szembenéznie, hiszen az addigi CSA-k Magyarországnál fejlettebb, gazdagabb országokban jöttek létre, ahol a lakosság is magasabb jövedelemmel rendelkezik.

A Nyitott Kert alapításakor megpróbálták igazodni a magyar élelmiszerpiac áraihoz, ami később a dobozrendszer bukását is okozta. A piaci árakhoz való igazodás miatt a dobozok ára nem fedezte a költségeket, a működés csak támogatások útján volt fenntartható. A működésük három szakaszra osztható (Vadovics – Hayes, 2010):

1998 – 2002

- a mesterségesen alacsonyan tartott árak miatt a bevétel nem fedezte a költségeket
- a dobozrendszer miatt a fogyasztók cserélődése magas – meglepetésszerű termékek, nem elég rugalmas a fogyasztói igények kielégítéséhez, a fogyasztók nem azt kapják, amit várnak.

2002 – 2006

- egész évre kiterjesztették a zöldség- és gyümölcszolgáltatást
- a fajták bővítése érdekében több termelőt vontak be a közösségbe
- rugalmasabb termékkínálat a fogyasztóknak: „Válaszd ki a saját dobozod!”

2006 –

- a rendszer for-profitá alakítása
- új termékek bevétele
- kiszállítási rendszerré alakulás

Habár ma a Nyitott Kert nem klasszikus dobozrendszerként működik – mivel a kiszállítási rendszerben a fogyasztók hetente rendelhetik meg az adott dobozt (Nyitott Kert Futár) – mégis hasznos tapasztalatokat hagyott a jövő közösségi mezőgazdálkodóinak (Vadovics – Hayes, 2010):

- Vannak potenciális hazai fogyasztók, akik látnak fantáziát e rendszerben.
- Az ár meghatározásakor a gazdálkodó összes költségét kell figyelembe venni, és nem a piaci árakat.
- Visszacsatolás fontossága (kommunikáció a termelők és tagok között)
- Szakmai kapcsolatok más fogyasztókkal:
 - a közösségi mezőgazdálkodó piaci helyzetét erősítheti
 - tapasztalatok megosztása révén mindenki „jobban jár”

A Nyitott Kert alapítása után 10 évvel újabb CSA-k jelentek meg a hazai piacon. 2008 és 2013 között több gazdálkodó vágott bele a klasszikus dobozrendszer alapú mezőgazdálkodásba: Évkerék Ökotanya, Háromkaptár Biokert, Átalakuló Wekerle, Átalakuló Duna part, Privát Lecsó, Herencsényi Ökotársulás, szigetmonostori Biokert, Elevenföld Szövetkezet és idén a Birs közösség is megkezdte munkáját (Nagy, 2013; Perényi, 2013b). Közülük mind biogazdálkodás formájában folytatnak termelést, fogyasztóik pedig általában egy közeli nagyváros lakói közül kerülnek ki.

Köztük többen (pl. Pető Áron a szigetmonostori Biokert, és Kiss-Kovács Orsolya és férje Kiss László az Évkerék Ökotanya alapítói) egyetemi végzettséggel rendelkeznek. Mivel a CSA-knek még nincs nagy hazai gyakorlata, először mindannyian annak elméletét ismerhették meg, majd ezt ültették át a gyakorlatba. A tagok száma 30 és 70 fő között mozog, kisbirtokokon, maximum 10 hektáros területen gazdálkodnak, de például az Évkerék Ökotanyán csupán 1 hektáron termelték meg a 30 család ellátásához szükséges zöldségeket (Pető, 2013b; Évkerék Ökotanya termelői, 2012).

Az ár meghatározásakor a költségekből indulnak ki, így biztosítva számukra a megélhetést. A külföldi CSA-któl eltérően itthon nem elvárt az adott évi teljes tagdíj befizetése egy összegben, igazodva ezzel a hazai jövedelmi jellemzőkhöz. A tagok és termelők között azonban minden esetben szerződés kötött, melyben a tagok vállalják, hogy adott időtartamon (4 és 6 hónap között) keresztül fizetik a havi tagdíjat, amiért cserébe részesülnek a termésből. Ennek ellenére előfordul, hogy valaki előre fizet egy összegben, mert a folyamatos kommunikáció miatt a fogyasztók tudatában vannak, hogy a gazdálkodó költségei nem egyenletesen jelentkeznek – így tavasszal több forrásra lehet szüksége, mint az év többi részében (Pető, 2013b).

3.7.1. Hazai tapasztalatok

A hazai fogyasztók összetételére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre kutatások a CSA-k rövid fennállása miatt. A gazdálkodók tapasztalatai alapján és interjúkból azonban leszűrhetünk információkat rájuk nézve. Érdekes, hogy Magyarországon sok CSA (Évkerék Ökotanya, Háromkaptár biokert) egy-egy Waldorf iskolával van kapcsolatban, így fogyasztóik közül is sokan e körből kerülnek ki. Jellemző a CSA-k terjedése a Waldorf iskolai tanulóinak szülői között. E tényező leszűrhető az azt a társadalmi kört, melyből a tagok kikerülnek.

Motivációk

A fogyasztók csatlakozásának fő motivációira az Évkerék Ökotanya termelőivel, és öt fogyasztójával készített interjúból⁷ tudunk következtetni, valamint a Tagtoborzó találkozón elhangzott élménybeszámolókból. Az Évkerék Ökotanya Szegedtől 30 km-re lévő Balástya nevű település külterületén található. Kiss-Kovács Orsolya, és férje Kiss László 3 éve gazdálkodnak tanyájukon. Az első évben ismerősöket láttak el zöldségekkel, majd a második évtől indítottak dobozrendszert. Az első fogyasztók a Waldorf iskola szülői közösségéből kerültek ki, mivel Kiss László már előtte kapcsolatba került az iskolával. Elsőre igen nagy volt a fluktuáció, mert az új értékesítési forma nem nyerte el mindenkinek a tetszését, nem arra számítottak, amit kaptak. Szerencsére találtak hűséges fogyasztókat is, így idén 2013-ban 60 taggal folytatódik a működés (Kiss-Kovács, 2013b).

A fogyasztói interjúk alapján megfigyelhető, hogy a külföldi CSA-hez hasonlóan a hazai fogyasztók fő motivációja is az egészséges zöldséghez való hozzájutás. Többen bioélelmiszerek után kutatva találtak rá az Évkerék Ökotanyára. A bioélelmiszerek iránti igény több esetben kialakul valamilyen betegség után, vegyszerre való érzékenység, illetve gyermek érkezésekor is a családba, hiszen a gyermekek táplálása igen fontos. A csatlakozás motivációi között megjelenik a hazai termelő támogatása és a környezettudatosság is. Az interjúk alapján a csatlakozás motivációi az 1. Mellékletben találhatóak.

A tagság alatti tapasztalatok

Kiderül a tagok beszámolóinak alapján, hogy a csatlakozást követően egy merőben más dologra találtak, mint amire számítottak. Az interjúalanyok által említett kedvező tapasztalatok a 2. Mellékletben találhatóak. Ezeket három nagy csoportba oszthatjuk: termékkel kapcsolatos ismeretek bővítése, a tagok közti kapcsolat és a részvételhez kapcsolódó élmények.

Termék: a zöldség

A tájnak és az évszaknak megfelelő termelés során hagyományos, de már elfeledett fajták is bekerülnek a dobozokba. Az ismeretlen növényekkel a fogyasztók először nem tudnak mit kezdeni, de ahogy egyre több zöldséget ismernek meg, egy „érdekes utazásként” élik meg a termények feldolgozását. Az új zöldségek feldolgozása

⁷ Az Évkerék Ökotanya fogyasztóival Roboz Ágnes készített interjút, a munkát Balázs Bálint irányította.

során étkezésük is változatosabbá válik. Ebben a termelők által küldött receptek, illetve a tagok egymásnak átadott tapasztalatai is nagy segítséget nyújtanak.

„Csatlakozásom után azt vettem észre, hogy egyszerre csak ömleni kezdtek az e-mailek a mindenféle zöldségekről, ételekről. Kipróbáltuk, és finom volt.”

(Évkerék Ökotanya fogyasztója, 2013)

A heti elosztást „zöldségünnap”-nek titulálták. Gyermeket nevelő tagok szerint, gyermekeik is izgatottan várják, hogy mi kerül aznap a dobozba.

Ahogy a tagok megismerik a gazdálkodókat, elbeszélgetnek velük, kiderül az a sok munka is, amit a termelésbe kell fektetni. Ez ahhoz vezet, hogy a zöldségeket is elkezdik jobban értékelni, amelyek más ízt kapnak így.

Kapcsolatok

A CSA közösségépítő funkcióját közös programok keretében próbálják megvalósítani a gazdálkodók, illetve igyekeznek fokozatosan bevonni a tagokat különböző feladatokba, pl. dobozok kipakolása az elosztáskor, önkéntes feladatok kiosztása – fényképek készítése a zöldségekről, tanyalátogatások, tagtoborzás. E feladatokban általában azok a tagok tudnak részt venni, akiknek több szabadidejük van. Az Évkerék Ökotanya tanyalátogatásain általában 10-15 fő szokott részt venni. A tagok közti kapcsolat a dobozok elosztásakor jön létre: heti egyszer másfél-két óra áll rendelkezésre a dobozok felvételére, ekkor találkozhatnak egymással a fogyasztók.

Ennek eredményeként – noha senki nem azért csatlakozik, mert egy közösség része akar lenni – néhány esetben mégis kialakul annak fontossága a tagság alatt. Az interjúalanyok elmondása szerint, az átvételeken kellemes beszélgetni az emberekkel, főleg azért, mert általában hasonló gondolkodású emberekkel lehet találkozni. Ez emeli a dobozrendszer értékét, mert „közösségi élet van mögötte”.

A közösségi kapcsolatok tekintetében fontos tényező a bizalom megléte. Azt gondolhatnánk, hogy hazánkban ez akadályozó tényező lehet CSA-k kialakításakor. A (gazdasági) együttműködések alacsony szintje miatt ez az állítás nem is teljesen alaptalan, de a hazai CSA-k cáfolják azt. Pető Áron (Pető, 2013b) szerint a bizalom csak hozzáállás kérdése: ha ő megbízik fogyasztóiban, ők is meg fognak bízni benne. Ezt az Évkerék Ökotanya fogyasztóival készített interjú is alátámasztja: a bizalom kialakulásának első lépése a termelői oldalról történik meg, hiszen nekik kell megtenni a kezdeti beruházásokat.

A bizalom kialakulásának fontos részét képezi a folyamatos kommunikáció, a közös tervezés és az, hogy a termelők igyekeznek mindent megosztani fogyasztóikkal. Ezáltal válnak hitelessé, és hogy „látszik a kezükön a munka”. A visszacsatolások, a tagok véleményének kikérése pedig javíthatja a működést, és a tagok is érzik, hogy számít a szavuk.

Részvétel, avagy „attól lakik jól az ember”

Fontos szempont, hogy a tagok úgy érzik, hogy a termelés részévé válnak tagságuk alatt: több gondot kell fordítani az ételek elkészítésére, de nagyobb élmény is. A részvételt erősíti a tagok számára kitűzött feladatok, melyek lehetnek egészen egyszerűek, pl. gyűjtsd össze a tökmagot, hogy legyen mit vetni jövőre, vagy egyéb önkéntes feladatokat is lehet vállalni, pl. közösségi események megszervezésére. A közösségi mezőgazdálkodásról általában mindenki úgy beszélt, hogy „jó érzés”. A zöldségeken kívül – melyek mögött ott van a termelő látható munkája – e részvétel is elősegíti azt, hogy a tagok azt mondják, hogy e jóleső érzéstől „lakik jól az ember, nem a zöldségtől” (Évkerék Ökotanya fogyasztója, 2013).

Ezzel együtt nagyobb felelősség hárul a fogyasztókra, mert ők személyesen felelnek a termelők „túléléséért”. Tudják, hogy a termelők az ő támogatásukból élnek, akiket személyesen is ismernek, köztük személyes kapcsolat alakul ki. E kapcsolat nagyobb felelősséget is hárít rájuk.

A tagoknak e részvétel által erősített felelősségérzete egybevág a termelő érdekeivel: a termelők hosszú távon való fennmaradása egy erősebb közösségben nyilvánvalóan valószínűbb, mint egy nagy fluktuációjú, mindig cserélődő közösségben. A termelő iránt elkötelezett tagokat pedig egy sok kapcsolati hálóval átszőtt közösségben könnyebben találhatunk, főleg ha a személyes kapcsolat a termelővel is erősebb.

A tagok tapasztalati alapján úgy tűnik, hogy a CSA a fogyasztók szemszögéből nem csupán egy élelmiszerforrás, sokkal inkább egy szolgáltatás. Ehhez a termelők is hozzájárulnak, mivel a dobozok díját tagdíjnak, a fogyasztókat pedig tagoknak titulálják, ezzel is erősítve a közösségi szellemet. Nem véletlen, hogy az Évkerék Ökotanya fogyasztói körét zöldségközösségként emlegetik. A tagok e közösséghez tartozva tehát tagdíjat fizetnek a termelőnek, hogy az fenntartsa e kört, cserébe pedig különféle szolgáltatásokat kapnak, melynek a zöldségek csupán egy részét képezik. Az

interjúkból kiderül, hogy ennek a fogyasztók is tudatában vannak: többen említették, hogy nem a dobozért fizetnek, hanem annak előállításáért.

Negatív tapasztalatok

Az interjúk alapján a CSA-ben tapasztalt negatív élmények a következők:

- adott doboz összetétele: nem lehet válogatni, hogy ki mit szeretne
- szezonális gyümölcsök
- változó méretű doboz: a zöldségek mennyisége változik évszaktól függően
- adott időpontban lehet felvenni a dobozt
- adott helyen kell felvenni a dobozt

Az Évkerék Ökotanya gazdálkodói igyekeznek mindig kikérni a tagok véleményét. E folyamatos visszacsatolás segítségével próbálnak megoldani minden felmerülő problémát. A dobozok fix összetételére például létrehoztak egy cseredobozt, ahová be lehet tenni, ha valamit nem szeretnénk hazavinni, valami mást pedig ki lehet venni. A szezonalitással nem igazán lehet mit kezdeni, de ezt kommunikációval orvosolják: mindenkinek elmagyarázzák, hogy hogyan működik a termelés, mikor mit lehet vetni, mikor terem stb.

4. Kutatás

4.1. Célja és fő kérdései

A szakirodalom alapján a fogyasztók tagságuk alatt egyfajta tanulási folyamaton mennek keresztül. A hazai fogyasztók tapasztalatai alapján egy CSA-ben valami mást kapnak, mint amire számítanak. Ezek az újdonságok számos területre kiterjednek, melyek főleg a zöldségek, a tagok közti kapcsolat és a CSA-ben való részvétel köré csoportosulnak. A kutatásban azt kívánom vizsgálni, hogy ez így van-e a többi CSA tag, illetve más magyarországi CSA-k esetében is. Továbbá ha a kutatás eredményei megengedik, arra is fényt kívánok deríteni, hogy mely terület jelenti a legnagyobb újdonságot a tagok számára.

Kutatásomat úgy alakítottam ki, hogy megtudjam mit a közösség által támogatott mezőgazdálkodás fogyasztóinak a motivációi a csatlakozáskor és mik a tagság alatti tapasztalataik – kedvezőek és kedvezőtlenek egyaránt. A kutatás három fő kérdésre épít, melyek a következők:

- Mi volt a csatlakozás motivációja?
- Milyen pozitív tapasztalatai voltak a tagoknak?
- Milyen negatív tapasztalatai voltak a tagoknak?

A kutatás azért fontos, mert napjainkban egyre égetőbb a természeti környezettel kapcsolatos problémák megoldása, melyek megoldásában minden egyes embernek szerepet kell vállalnia. Ehhez a lakosság értékrendjén is változtatni kell, mely hosszú idő alatt alakul ki, általában tapasztalatok útján.

Ha az eredmények mutatnak ilyen irányú változásokat, a közösségi mezőgazdálkodás egy olyan eszközt adhat a kezünkbe, mellyel hatni lehet az emberek környezeti tudatosságára egy részvételi tanulási folyamat során. E tanulás a személyes és gyakorlati tapasztalatok által sokkal hasznosabb lehet, és közvetlenül hathat az emberek értékrendjére, mint egyéb oktatási eszközök (p. filmek, tájékoztató anyagok, előadások stb.).

Az elméleti háttér bemutatásából az is kiderül, hogy egy olyan gazdaság megteremtésének alapja, melyben nem csak a piaci értékek kapnak szerepet (pl. ár), az az emberek közti együttműködés és bizalom megerősítése. Ha a CSA-nek nevéhez hűen valóban van közösségépítő hatása, akkor segíthet e cél elérésében.

4.2. Módszertan

A kutatáshoz a szakirodalmon túl empirikus adatokat is feldolgoztam. Először egy, a Tudatos Vásárlók Egyesülete megbízásából készülő, Balázs Bálint (a Környezeti Társadalomkutatók csoportjának munkatársa) által irányított folyó kutatásban az Évkerék Ökotanya termelőivel és fogyasztóival készített interjúanyagot⁸ dolgoztam fel, mely alapján megismerhettem e gazdaság működését és fogyasztóinak véleményét. Saját kutatásomban ez egy szekunder forrás, de primer adatokkal.

A CSA-k vizsgálatához részt vettem a Tudatos Vásárlók Egyesülete (TVE) szervezésében a „Közösségi mezőgazdálkodás Európában és itthon” c. előadáson, ahol külföldi és egy hazai termelő osztotta meg tapasztalatait. Továbbá az előadáshoz kapcsolódó workshopokon, ahol termelők, érdeklődők és dobozrendszer tagok jelentek meg, résztvevő megfigyelés során érdekes információkra tehettem szert. E workshopokra 2013. február 22-én, Budapesten, és 2013. március 27-én, Szegeden került sor, melyekről összefoglalót készítettem a TVE számára.

Az így kialakult kép és a szerzett információk alapján csak egy szélesebb körű felmérés jelentett továbblépést. Ez kérdőív formájában történt meg, aminek kialakításához a fent említett szekunder és primer adatforrásokat használtam. A hazai CSA-k alacsony száma miatt talán meglepőnek tűnik a kérdőíves felmérés helytállósága, de mégis szükségesnek tartottam azt annak céljából, hogy dolgozatomnak hozzáadott értéke legyen a témához.

A kutatás CSA tagok véleményén, a tagságuk alatt szerzett tapasztalataikon alapszik. Mivel egy változást is vizsgálunk, a legoptimálisabb az ún. longitudinális vizsgálat volna: a tagok belépésekor, majd adott idő, pl. 1 év elteltével újra lekérdezni ugyanazokat a személyeket. Erre azonban e dolgozat kereteiben nem volt lehetőség, ezért a felmérés a tagok emlékei alapján készül. A módszer korlátja, hogy a válaszokat befolyásolni fogja a tagok szubjektivitása, de jó kérdésösszetétellel és fogalmazással ezen lehet javítani. A kérdőívbe három kérdés került:

1. Kérem, emlékezzen vissza, hogy Ön miért csatlakozott a dobozrendszerhez! Melyek azok a tényezők, amelyek motiválták Önt a dobozrendszerhez való csatlakozásban?
2. Most az Ön dobozrendszerben való tapasztalataira volnék kíváncsi. Mik voltak a legnagyobb hozadéka a dobozrendszerben való tagsásának?

⁸ Ezúton köszönöm az interjúanyag felhasználását.

3. Melyek a problémák a dobozrendszerrel kapcsolatban (amelyek az Ön számára nehézséget okoztak)?

Előre adott válaszokat 5 fokozatú Likert-skálán lehetett kiválasztani.

Ezek alapján az 1. kérdéshez 13, a 2-hoz 15, a 3-hoz 10 válaszlehetőség került, mindegyik kérdés kiegészítve egyéb kategóriával. A teljes kérdőív a 3. Mellékletben található.

A kérdőívben szerepel 4 állítás is:

- Ha valamilyen kár érné a termelő kertjét, terményeit (jégeső, váratlan fagy, belvíz), és egy darabig a dobozokba kevesebb dolog, netán semmi nem kerülne, akkor is a dobozrendszer tagja maradnék, és befizetném az adott hónapra eső tagdíjat.
- Fontosnak érzem, hogy részt vegyek a dobozrendszer működésében, működtetésében (átvételeken való segédkezés, rekeszek kipakolása, közösségi események szervezése).
- Ha a hétköznapijaimban bármi problémám adódna, akkor azt megbeszelném a dobozrendszer más tagjaival.
- A dobozok heti elosztásakor mindig szívesen beszélgetek a többi taggal.

Ezek közül az első kettőre a gazdálkodók voltak kíváncsiak. Az első arra utal, hogy a tagok mennyire vannak tisztában a termelővel közösen vállalt kockázattal. A másik a működtetésben való részvétel fontosságát méri a tagok számára. Az utolsó kettő a CSA közösségépítő szerepét, a tagok közti kapcsolatot szándékozik vizsgálni. Ez utóbbiak Brehm – Eisenhauer (2008) alapján készültek.

Négy CSA-val vettem fel a kapcsolatot: az Évkerék Ökotanyával Balástyán, a szigetmonostori Biokerttel, az Elevenföld Szövetkezettel és a Háromkaptár Biokerttel. Rendre 60, 60, 80, és 26 taggal rendelkeznek. A tagok elérése online formában, a gazdálkodókon keresztül történt. Mindegyik CSA rendelkezik e-mail csoporttal, így a kérdőív továbbítása, és az, hogy mindegyik taghoz eljusson viszonylag egyszerű volt.

A kutatás összességében kvalitatív és kvantitatív elemekből is építkezik.

4.2.1. Vizsgált gazdálkodások

Évkerék Ökotanya: Az Évkerék Ökotanyáról már volt szó. A Szegedtől 30 km-re lévő Balástya külterületén található. Kiss-Kovács Orsolya és Kiss László 3 éve gazdálkodnak 10 hektáros földjükön (Évkerék Ökotanya termelői, 2012).

Szigetmonostori Biokert: Pető Áron 2005-ben fogott biogazdálkodásba. Először piacra termelt, de a fogyasztók elvárásainak nehéz volt megfelelni. Nagyon rugalmasnak kellett lenni az igények kielégítéséhez, ami termelőként nehéz. Később megismerkedett a CSA-vel, 2008-ban indított dobozrendszert. Első tagjai a termelői piacról megismert fogyasztói körből kerültek ki (Pető, 2013a).

Háromkaptár Biokert: két család összefogásával jött létre: Vukovich Daniella és Harasztosi Edit 5 évvel ezelőtt fogtak biogazdálkodásba Tahitótfaluban, először csak ismerősök ellátására, illetve biopiacon próbálták értékesíteni a fölösleget. Ám hasonlóan Pető Áronhoz ez nem felelt meg igényeiknek, és az AMAP rendszerrel való megismerkedésük után 2010-ben indult az első dobozrendszer (Szilva, 2012).

Elevenföld Szövetkezet: a Miskolc környékén található Hét Községben, Szeles Attila biogazdálkodása. Termeléssel már 1993 óta, biogazdálkodással 2005 óta foglalkoznak. Az első dobozrendszert 2011-ben indították (Bioéléskamra, 2013).

Közös bennük, hogy mindegyik CSA valamilyen nagyobb városhoz van közel, és a Háromkaptár Biookert kivételével városlakókat szolgálja ki zöldségekkel.

4.3. Eredmények

A kiküldött kérdőívekre összesen 83 válasz érkezett. A kérdőívek kitöltőinek nem és végzettség szerinti eloszlását az 1. táblázat mutatja.

	Szigetmonostori Biokert	Háromkaptár Biokert	Évkerék Ökotanya	Elevenföld Szövetkezet	Összes
Nő	23	21	19	1	64
Férfi	10	3	5	1	19
Összesen	33	24	24	2	83
Átlagéletkor	41,63	38,93	37,2	44,5	39,31
Felsőfokú végzettségű	30	22	23	2	77
Érettségivel rendelkező	3	2	1	0	6

1. táblázat A kérdőív kitöltőinek összetétele
Forrás: A kitöltött kérdőívek alapján saját szerkesztés

Látható, hogy a nők aránya messze meghaladja a férfiakét. Ez nem túl meglepő, hiszen az élelmiszer beszerzése még napjainkban is inkább a nők feladata. Ráadásul, sok kisgyermekes család csatlakozik a CSA-khez, ekkor általában az anyák maradnak

otthon gyermekükkel, így nekik van több idejük főzni, vásárolni. A kitöltési arány összességében 38,5%-os volt.

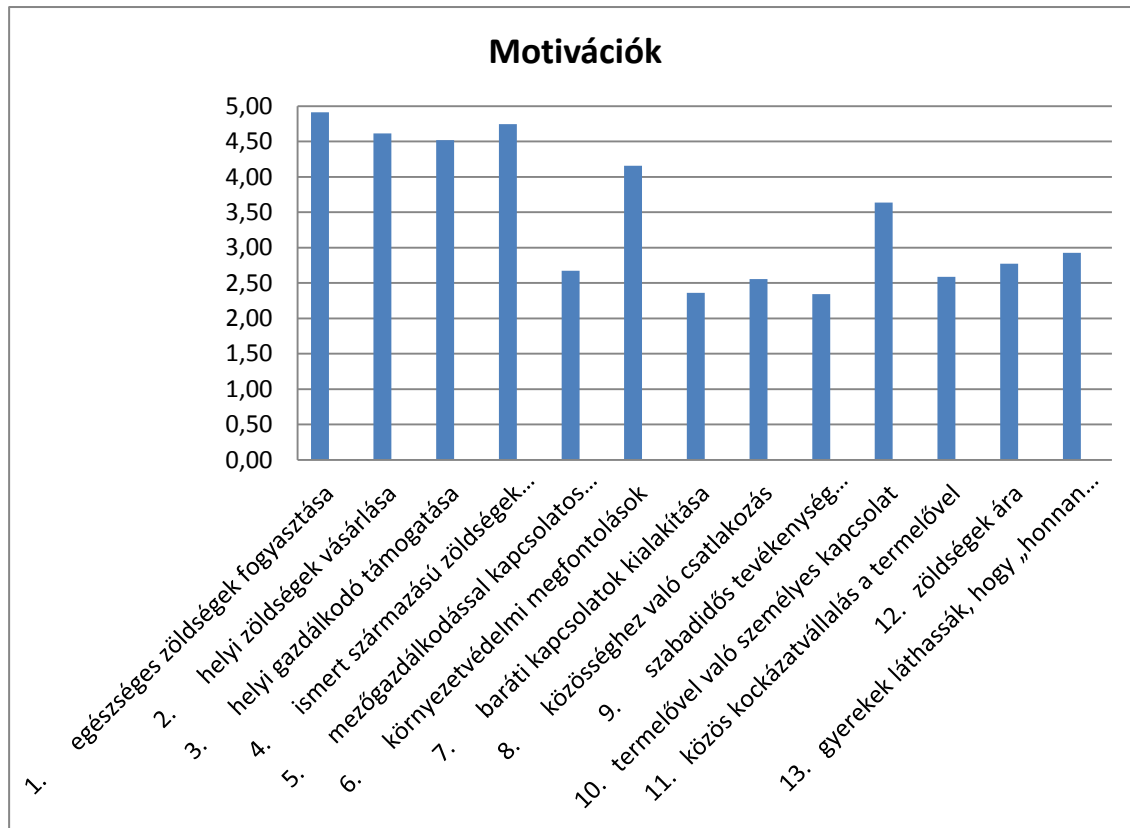
Ami ennél érdekesebb, a kitöltők végzettségének alakulása. A kitöltők 91%-a, tehát csaknem az összes rendelkezik egyetemi vagy főiskolai diplomával. E tény jól jellemzi, de egyúttal le is szűkíti a CSA-ben résztvevő fogyasztók körét.

A válaszok gazdaságonkénti elemzése a CSA-k közti különbségeket tárhatja fel, együtt pedig a kutatás kérdéseire kaphatunk válaszokat. A lehetséges válaszok 1-től 5-ig terjedhettek (Likert-skála), 1 „egyáltalán nem ért egyet”, 5 pedig „teljes mértékben egyetért” jelentéssel. A válaszokból átlag, szórást számítottam. Alacsony szórás esetén a 4 fölötti átlagok erős egyetértést mutatnak, a 2 alattiak pedig gyenge kapcsolatot.

Az eredményeket statisztikai elemzőprogram (SPSS) segítségével ellenőriztem pl. gyakoriság és a kérdőívben szereplő kérdések közti összefüggésekre vonatkozóan.

4.3.1. A csatlakozás motivációja

A kérdésre adott válaszok alapján a tagok motivációi és az egyetértés mértéke az 1. diagramon látható. A konkrét értékek (átlagok és a válaszok szórása) a 4. Mellékletben találhatóak.

1. diagram A CSA tagok csatlakozásának motivációi.

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

A válaszok szórása 0,47 és 1,52 között mozog, tehát a válaszok egészen homogénnek tekinthetők. A válaszok alapján a motiváló tényezőket négy csoportba lehet osztani:

- 4 fölötti átlaggal rendelkező: erős motiváció
- 3 és 4 között: gyenge motiváló tényező
- 2 és 3 között: igen gyenge motiváló tényező
- 2 alatt: egyáltalán nem volt motiváló tényező

4 fölötti átlaggal rendelkező, azaz erős motivációként 5 tényezőt lehet azonosítani:

- Egészséges zöldségek fogyasztása
- Helyi zöldségek vásárlása

- Helyi gazdálkodó támogatása
- Ismert származású zöldségek vásárlása
- Környezetvédelmi megfontolások

E lehetőségekre adott válaszok eloszlás-függvénye az 5. Mellékletben található, melyek alátámasztják az átlagok alapján következő eredményeket.

Az egészséges zöldségek fogyasztása, mint motiváció megjelenése egybevág a bemutatott külföldi kutatások eredményeivel, és az interjúkból leszűrhető következtetésekkel, csakúgy, mint a helyi zöldségek, ismert származású zöldségek vásárlása és helyi gazdálkodó támogatása.

Az eloszlások vizsgálatából tovább kiderül, hogy a „Gyerekek láthassák, hogy „honnan jön” a zöldség” tényezőre adott válaszok igen szélsőséges eloszlásúak (lásd 6. Melléklet), melyre magas szórása is utal (1,52). Látható eloszlásfüggvényéből, hogy a legtöbb válasz az 1-es, illetve 4-es és 5-ös érték között oszlik meg. Ez arra enged következtetni, hogy a gyermeket nevelő szülők számára nagyon fontos, erős motiváció e tényező is.

2-es alatti átlag nem volt, tehát valamennyi tényező befolyásolja a fogyasztókat a csatlakozásban (ami nem véletlen, hiszen a motivációkra vonatkozó kérdés is korábbi tapasztalatok alapján lette kialakítva). A legalacsonyabb értékkel rendelkező motivációk:

- Baráti kapcsolatok kialakítása
- Szabadidős tevékenység lehetősége

2 és 3 között van, tehát egészen gyenge motiváló erők a következők:

- Mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése
- Közösséghez való csatlakozás
- Közös kockázatvállalás a termelővel
- Zöldségek ára
- Gyerekek láthassák, hogy „honnan jön” a zöldség

A közösséggel kapcsolatos motivációk (közösséghez való csatlakozás, baráti kapcsolatok kialakítása) igen alacsony értékeket kaptak, bár a közösséghez tartozás

A közös kockázatvállalás a termelővel tényező megjelenik gyenge motiváló erőként (2,49-es értékkel), de valójában nem tudjuk, hogy a fogyasztók maradéktalanul

tudatában vannak-e annak jelentőségével a CSA-k tekintetében. Ez tapasztalat útján jobban mérhető lenne, pl. ha egyik évben a termés nagy része odavész, vajon a tagok akkor is maradnának? Ennek ellenére bekerült a kérdőívbe, mert a fogyasztók valamilyen szinten érthetik e fogalmat (köszönhetően a termelők nyújtotta folyamatos oktatásának), a kitöltők mégis e kérdésre adták válaszként legtöbbször, hogy „nem tudom”.

Látható, hogy konkrétan a terményekkel kapcsolatos tényezők sokkal erősebb motiváló erők a csatlakozásnál. Ez alátámasztja a szakirodalom és az interjúk alapján azt az állítást, hogy a fogyasztók célja általában egészséges, helyi zöldségek fogyasztása.

4.3.2. Pozitív tapasztalatok

A kérdésben azt próbáltam vizsgálni, hogy a CSA-ben való tagság alatt milyen tapasztalatokat szerezhettek a tagok. A kérdésre adott válaszok eredményei a 2. diagramon láthatóak.

2. diagram táblázat A CSA tagok pozitív tapasztalatai.

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

Hasonlóan az előző kérdésnél alkalmazott beosztásra a legerősebb, a leginkább jellemző tapasztalatok a következők:

- Egészséges zöldségek fogyasztása
- Új zöldségfajták megismerése
- Helyi gazdálkodó támogatása
- A termék származásának megismerése
- Egészségesebb életforma követése
- Kevesebb csomagolóanyag felhasználása

A legjellemzőbb tapasztalatok a motivációkkal hasonlóságokat mutatnak. 3 és 4 között, kevésbé meghatározó újdonságot a következők jelentettek a válaszadók számára:

- Új ételek, receptek
- Környezetvédelmi szempontok megismerése az élet más területein
- Termelővel való személyes kapcsolat kialakítása
- Gyerekek megismertetése a mezőgazdálkodással

A motivációkhoz hasonlóan 2-es alatti érték nem volt, 2 és 3-as érték között alakultak a legkevésbé jellemző tapasztalatok:

- Baráti kapcsolatok
- Közösséghez való tartozás
- Mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése
- Önkéntes munka
- Szabadidős tevékenység lehetősége

Ezek közül az utolsó kettő, melyek a legalacsonyabb értékeket vették fel, tehát a legkevésbé voltak relevánsak a CSA tagok számára.

A kutatás céljaként annak vizsgálatát is meghatároztam, hogy a tagok számára a CSA-ben szerezhető tapasztalatok mely területen jelentik a legnagyobb újdonságot. Ez a csatlakozás motivációi és ahhoz képest a tapasztalatokban bekövetkezett változásként határozható meg. A motivációk és a pozitív tapasztalatok közti változás a 7. Mellékletben találhatóak azokra a tényezőkre vonatkozóan, melyek mindkét kategóriában megjelentek.

A negatív változás úgy értelmezhető, hogy az adott tényező nem jelentett újdonságot a csatlakozáshoz képest. A nagyon kicsi, 0 és 0,10 közé eső változások sem jelentenek releváns különbséget: a tagok azt kapták ezek tekintetében, mint amit elvártak, amire számítottak. A legérdekesebb a nagyobb, pozitív változással (0,20, vagy annál nagyobb változással) rendelkező tényezők, melyek a következők:

- Baráti kapcsolatok
- Közösséghez való tartozás
- Személyes kapcsolat kialakítása a termelővel

Látható, hogy a legnagyobb változás a személyes kapcsolatok tekintetében történt, melyet a kérdésre adott válaszok eloszlásának alakulása is szemléltet (8. Melléklet). Ez arra vezethető vissza, hogy a tagok célja csatlakozásukkor elsősorban a termék megvásárlása. Ezért a termékre (zöldségre) vonatkozó elvárások is magasabbak, de ezek nem is jelentenek akkora újdonságot. A baráti kapcsolatok kialakítása, vagy egy közösség megtalálása általában nem cél a csatlakozáskor, nem elvárt, ezért ez meglepetésként éri a tagokat.

Hasonló tényezőre utalnak az „Egyéb” kategóriában megjelenő vélemények, ahová a válaszadók a listában meg nem jelenő pozitívumokat, saját élményeiket írhatták be (a teljes lista a 4. Mellékletben található). Íme, néhány jellemző megfogalmazás:

- „Nehéz megfogalmazni és kategóriákba szedni, de az egésznek a szellemisége, hogy ez valami nagyon jó dolog, és ennek részese lenni nagyon jó. Szóval az a mély meggyőződés, hogy az AMAP rendszer az embereknek hasznos és értelmes elfoglaltságot jelent a zöldségek frissességén, jó minőségén túl.”
- “A termelés láncszemének érezheti magát a fogyasztó.”

(Fogyasztói kérdőívek alapján)

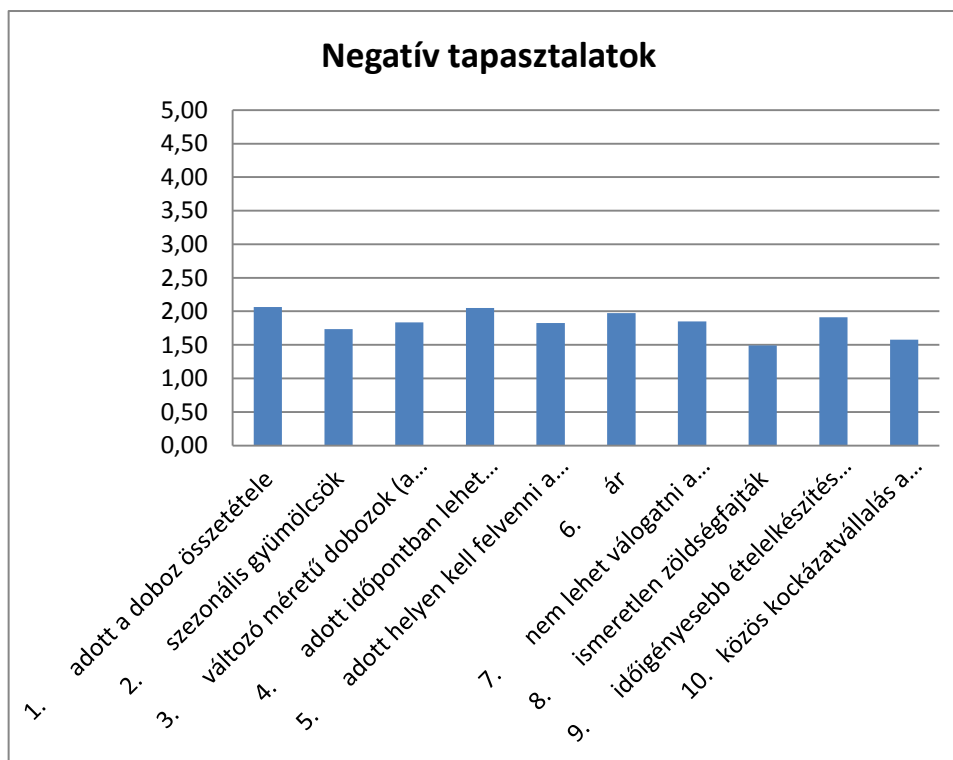
Ezek a CSA-ben való részvétel fontosságát jelenítik meg, mely az interjúk során is megfigyelhető volt.

Az „Egyéb” kategóriában ezen kívül megjelenik a zöldségek változatossága, a kényelem (nem magunknak kell kiválogatni, hogy milyen zöldségeket szeretnénk), és a zöldségek változatossága miatt “rákényszerülés” a kreatív főzésre.

4.3.3. Negatív tapasztalatok

A harmadik kérdésben azt vizsgáltam, hogy a tagoknak milyen problémái merülhetnek fel a dobozrendszerrel kapcsolatban. Ez nem csak a kutatás céljából, de a termelőknek is hasznos lehet, hogy javítani tudják működésüket.

A válaszok alapján a tagok lehetséges negatív tapasztalatait, és azt, hogy az mennyire jelentett számukra problémát a 3. diagram ábrázolja (a konkrét értékeket lásd a 4. Mellékletben).

3. diagram A CSA tagok negatív tapasztalatai.

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

Szembetűnő, hogy a problémák, negatív tapasztalatok jóval alacsonyabb értékeket vettek fel, mint az motivációk, vagy pozitív tapasztalatok. Ez összességében a tagoknak a rendszerrel való megelégedettségére utal. Ez egyrészt természetes, hiszen ha nem lennének elégedettek, nem lennének CSA tagok. Másrészt viszont a negatív tapasztalatok alacsony értékei a szociálpszichológiában ismert kognitív disszonancia redukciójából⁹ is fakadhat. Erre utalnak azon fogyasztói vélemények, mely szerint a

⁹ A kognitív disszonancia redukció során a fogyasztó a megvásárolt termék negatív tulajdonságait elnyomja, vagy nem veszi figyelembe, hogy meggyőzze önmagát a vásárlás helyességéről. Ezzel a termékkel való elégedettségét pozitív irányba módosítja (Hunyady – Székely, 2003).

kicsit kukacos zöldségek igazából nem is olyan rosszak, mert legalább látszik, hogy nem használtak vegyszert a termelésnél (Évkerék Ökotanya fogyasztói, 2012).

A válaszok átlagai 1 és 2 között alakultak, a legmagasabb, 2 körüli értéket (tehát a legnagyobb problémát jelentő értéket) a következő három tényező vett fel:

- Adott a doboz összetétele
- Adott időpontban lehet felvenni a dobozt
- Ár

Ezek szintén megfelelnek az interjúkból levonható következtetéseknek, bár a doboz összetételére vonatkozó vélemények ellentmondásosak (szórása is az egyik legmagasabb a negatív tapasztalatok között): valakinek ez egy korlát, míg másoknak lehetőség. Erre utal az is, hogy a motivációk és a kellemes tapasztalatok „Egyéb” kategóriájában is megjelenik a zöldségek változatossága, ami az előbbinél problémát, míg az utóbbinál pozitívumot takar. Ezzel kapcsolatban olyan fogyasztói vélemények is napvilágot láttak, hogy a doboz tulajdonképpen olyan, mintha egy saját kertből kellene gazdálkodni: megnézem mi nőtt aznap, és kitalálom, hogy mit főzök belőle. A válaszok eltéréseiben az is közrejátszhat, hogy az Évkerék Ökotanya termelői egy „cseredobozt” hoztak létre, amibe a tagok betehetik azokat a zöldségeket, amelyek nem szeretnek, vagy éppen nincs rá szükségük, cserébe pedig kivehetnek valami mást. Nyilvánvalóan a „cseredoboz” megléte a CSA fogyasztói számára csökkenti a dobozok összetételéből származó kellemetlenségeket.

A negatív tapasztalatok Egyéb kategóriájában csak egy dolog jelent meg, ami a zöldségek elkészítésének időigényességére vonatkozik. Ez a szakirodalomban csak Macias (2006)-nál jelent meg, mint a CSA-k egy korlátja.

4.3.4. A termelővel való közös kockázatvállalásra és a tagok közti kapcsolatra vonatkozó eredmények

A kérdésre adott válaszok összesítését a 8. Melléklet tartalmazza. Az első állításra adott válasz, mely a tagok elköteleződését méri 3-as alatti, tehát az „inkább nem ért egyet” kategóriába tartozik. Az állítás tulajdonképpen azt fogalmazza meg, hogy mit is jelent a közös kockázatvállalás a termelővel. Ez ellentmond a motivációk között megjelent „közös kockázatvállalás a termelővel” tényezőre vonatkozó eredmények. A kettő eltérése sajnos arra utalhat, hogy a tagok nincsenek teljesen tisztában azzal, hogy mit is jelent a közös kockázatvállalás.

A második kérdés, mely a tagok részvételi szándékát méri a CSA működésében erős egyetértést mutat (4,15). Ez azt jelenti, hogy a tagok szívesen vesznek részt a dobozrendszer működtetésében.

A harmadik és negyedik állításra adott válaszokkal a dobozrendszer közösségi szerepét kívántam mérni. A harmadik állítás szorosabb kapcsolatot feltételez a tagok között. Az ehhez tartozó egyetértés mértéke csupán 2, 37, ami gyenge kapcsolatot jelent.

A negyedik állításra, mely a tagok közti lazább ismeretséget feltételez, 3,51-es értéket kaptunk a válaszokból.

A két kérdés alapján azt mondhatjuk, hogy nagyon szoros kapcsolat nincs a tagok között, de egy kellemes, ismeretségi viszony igen.

4.3.5. Gazdaságok közti különbségek

A négy gazdaság közti különbséget a válaszok közti eltérésekből kapjuk. Mivel az Elevenföld Szövetkezetből csak 2 válasz érkezett, e gazdaság vizsgálatától el kell tekinteni.

A 10. Mellékletben látható, hogy a válaszok tulajdonképpen nagyon azonosak a motivációk, a pozitív és negatív tapasztalatok tekintetében. Érdekes lehet azonban a termelővel való közös kockázatvállalás és a tagok közti kapcsolatra vonatkozó állítások közti különbségek vizsgálata, ezt a 9. Melléklet tartalmazza.

Az első állítás, mely a termelővel való közös kockázatvállalást méri az Évkerék Ökotanya esetében a legmagasabb. Az, hogy a tagok tudatában vannak-e annak, hogy mit is jelent közös felelősséget vállalni a termelővel, két tényezőtől függhet:

- tapasztalatok: nyilvánvalóan, ha egyik évben nagy kár keletkezik a termésben, akkor a tagok rájönnek, hogy ez mit is jelent
- a gazdálkodók által a tagok oktatására fordítható kapacitás (idő és energia)

A második, a tagok részvételi szándékára vonatkozó állítással a Szigetmonostori Biokert tagjai értettek egyet a legnagyobb mértékben.

A tagok közti kapcsolatok esetében mindkét állítás a Háromkaptár Biokertnél volt a legmagasabb, ami arra utal, hogy e gazdálkodás tagjai között van a legerősebb kapcsolat.

5. Összefoglalás

5.1. Főbb következtetések

A kérdőívek eredményei alapján a hazai CSA fogyasztók motivációi nagy hasonlóság mutatnak a világ más pontjainak CSA fogyasztóiéval. Ez nem meglepő, mivel hasonló módszerek útján jöttek létre. Itthon is, csakúgy, mint külföldön az elsődleges cél az egészséges és helyi termények fogyasztása. A közösséghez való csatlakozás nem igazán jelenik meg, mint a csatlakozás motivációja.

Ennél érdekesebb a CSA-ben való részvétel hatása, mely elsősorban az újdonságok megtapasztalásán érhető tetten. Természetesen megismerkednek az egészségesebb táplálkozással, de ezen kívül a közösséggel is. A tagok számára e kapcsolatok jelentették a legnagyobb meglepést. A közösségre vonatkozó állításokra adott válaszokból azt is megtudjuk, hogy nagyon szoros kapcsolatok nem alakulnak ki, de a tagok szívesen beszélgetnek egymással. A kérdőívek alapján valamiféle kapcsolati háló kialakul, még ha nem is nagyon szoros. A termelővel való személyes kapcsolat mindenképpen nagyon fontos, mert ő tartja össze a közösséget. A tagok közti kapcsolatok is fejlődnek: szívesen beszélgetnek a többi taggal, olyan társaságba kerülnek, amire nem számítottak addig. Habár e kapcsolatok kialakulása még nem feltétlenül jelenti az együttműködés és a bizalom, ezáltal a társadalmi tőke erősödését, első lépésnek valószínűleg nem elhanyagolható.

Közösségépítő hatásai mellett, közelebb viszi az embereket ahhoz, hogy megtanulják, mi az a fenntartható fogyasztás. A tagok megtapasztalhatják egyrészt, hogy milyen adott élelmiszer mennyiségből gazdálkodni, másrészt a megtermelt termények nagyobb tisztelete miatt – ami a termelővel való személyes kapcsolatból, és az ő munkájának értékeléséből fakad – megtanulják azokat hatékonyabban felhasználni (pl. eltenni télire, befőzni). Feltételezhető a tagok összetétele (végzettség) alapján, hogy anyagilag nem okoz gondot nekik a dobozrendszerből származó zöldségmennyiség kiegészítése más forrásból, de amit megkapnak, azt igyekeznek felhasználni.

E tapasztalatszerzés útján történő tanulás eredményesebb lehet bármilyen egyéb oktatásnál. Fontos szempont, hogy a CSA-hez csatlakozó fogyasztók önszántukból, saját belátásukból válnak egészségesebb életmód követésére. Ez több szerző (Putnam, 2000; Norton et al., 1998) szerint sokkal hatékonyabb formája a fenntartható fogyasztás elsajátításának, mint szabályozással elérni azt. Természetesen az egészséges zöldségek

vásárlásának szándéka – ami a CSA fogyasztók fő motivációja – még nem jelenti azt, hogy valaki környezettudatosabb, de legalább étel- és ital-fogyasztásuk részben azzá válik. A kellemes tapasztalatok, benyomások fenntarthatóbb életmód felé terelhetik őket más területeken is.

Habár a termelés szezonális problémaként jelentkezik, egyúttal a természethez közelebbi életformát is jelent. A CSA tagság a természet értékeinek nagyobb tiszteltetéséhez vezet: a tagok újratanulják azt, hogy mit, mikor és hogyan adhat nekik környezetük. Fontos, hogy a legtöbb hazai CSA városlakókat lát el terményeivel, amivel a városi emberek természethez való visszakapcsolódását, és ezzel a vidék-város kapcsolatának erősítését segíti elő.

Gazdasági szempontból ez azt jelenti, hogy a helyi fogyasztók egy-egy helyi termelőnek biztosítanak megélhetést. Megvalósul egy adott terület saját erőforrásaira való támaszkodás, csökken a más térségektől, így a globális piactól való függés, és erősödik a helyi értékek tiszteltete. Ráadásul a fogyasztók annak is tudatában vannak – hogy rajtuk múlik-e a helyi termelő fennmaradása, hiszen ők finanszírozzák megélhetését. Ez felelősség, ami a termelővel való személyes kapcsolat miatt igen erős lehet.

A környezeti (egészségesebb életmód) és társadalmi (kapcsolatok kialakulása a termelővel és tagokkal) szempontok megjelenése kapcsán érdemes még vizsgálni, hogy a CSA a többpólusú gazdaság példája-e. Ehhez tisztázni kell, hogy csupán státuszfogyasztásról van-e szó. Státuszfogyasztás esetében a CSA-k működése egy adott társadalmi csoport hovatartozásának kifejezésére szolgálna, mivel az adott csoport e célból vásárolná a – hagyományos mezőgazdaságból származó terményeknél – drágább zöldségeket (Hunyady – Székely, 2003). Azt is tudjuk azonban, hogy a CSA-ból származó termények a hagyományos mezőgazdaságból származó terményeknél ugyan drágábbak, de a piacon megvásárolható biozöldségeknél nem (Perényi, 2013c). Ez egyrészt abból fakad, hogy a biotermékek túlárazottak hazai piacon, másrészt a CSA-ból származó mennyiség kiegyenlítődik az év során. Ha feltételezzük tehát, hogy ha csak az ár lenne meghatározó a tagok számára, akkor a CSA-k nem működnének, akkor foglalkozhatunk a környezeti, társadalmi és gazdasági (piaci) koordinációs mechanizmusokkal a CSA-ban. A környezeti szempontok (egészségesebb, helyi zöldségek vásárlása) egyértelműen megjelennek a fogyasztók választásában, hiszen e célból csatlakoztak a CSA-hez. A társadalmi kapcsolatok ugyan nem egyértelműek, de például a helyi termelő támogatása erős motivációként jelenik meg. Az interjúkból pedig az is kiderül, hogy a tagokat jó érzéssel tölti el egy helyi gazdálkodó család fenntartása. A társadalmi szféra által

betöltött szerepet a CSA-ben azzal vizsgálhatjuk, hogy jelen van-e e szféra egyik fő koordinációs mechanizmusa, a reciprocitás a CSA-k működésében. Erre több példát is találunk, az egyik a felesleges termények szétosztása, hiszen az nem „jár”, de aki szeretne, és tud is mit kezdeni több zöldséggel, vihet belőle. Ide tartoznak az önkéntesen vállalható feladatok is, mivel azért a tagok nem kapnak semmilyen anyagiakban kifejezhető ellenértéket. A kérdőív alapján a tagok mégis fontosnak tartották, hogy részt vegyenek a CSA-k működtetésében (átvételeken való segédkezés, rekeszek kipakolása, közösségi események szervezése). A reciprocitásra jellemző példa az Évkerék Ökotanyán bevezetett „csereboboz”: a tagok beletesznek valamit, amire nincs szükségük, cserébe pedig kivehetnek valamit. Ez a csere azonban nem kötelező, lehet csak felajánlás is, illetve ha be is tesznek valamit a dobozba, azt nem tudják, hogy azért cserébe mit fognak kapni, de „bíznak” benne, hogy valamit visszakapnak.

Ahogy Hinrichs (2000) is fogalmaz, nem vonatkoztathatunk el a CSA-knek a piacon való működésétől, hiszen a tagok és a termelő között piaci kapcsolat (is) van, valamint a termelő is kapcsolatban van a piaccal (pl. magok, termelőeszközök vásárlása útján). A környezeti és társadalmi szempontok megjelenése miatt azonban egyértelmű, hogy egy árszabályozó mechanizmusú rendszernél sokkal többről van szó. Ha elfogadjuk, hogy a környezeti és társadalmi problémák megoldásához, ezáltal a fenntarthatóbb világ megvalósulásához a piaci szabályozókon kívül másokra is szükség van a gazdaság működésében, akkor a CSA ezen elmélet gyakorlati mintája lehet.

5.2. A CSA korlátai

A CSA sok előnye mellett nem tagadható, hogy az ebben a formában való működésének vannak korlátai. A felmérésben résztvevő tagok adott társadalmi rétegből kerülnek ki, amire a végzettség alakulásából következtethetünk. Ezen kívül az a tény, hogy a CSA-k elterjedése a fejlett gazdaságokban kezdődött meg (Japán, USA, Nyugat-Európa: Franciaország, Németország, Svájc) felveti, hogy e gazdálkodási forma kevésbé fejlett területeken – ahol a CSA számára fizetőképes kereslet jóval kisebb – meg tudna-e valósulni. CSA-ben tagnak lenni feltételez egy bizonyos szintű anyagi háttérrel (elkölthető jövedelmet és szabadidőt). Olyan területeken, ahol a családok nagy részének kevesebb az élelmiszerre fordítható jövedelme, kérdéses lehet a tagok által eltartott gazdaság működőképessége.

Felmerült a dobozrendszerből származó termékek feldolgozásának időigényessége. A friss zöldségek feldolgozása, a főzés, esetleg tartósítás időt vesz igénybe. Ez szintén szűkíti a lehetséges CSA fogyasztók körét azokra, akik elegendő szabadidővel rendelkeznek.

A CSA-k beindítói hazánkban minden esetben a termelők voltak. Ők a kulcsai a rendszer létrejöttének. A mezőgazdálkodás azonban nem kevés erőfeszítést és rengeteg munkát igényel. Emellett a CSA más feladatokat is ró a gazdálkodókra, úgy, mint a zöldségek elosztása, közösség-szervező feladatok, kommunikáció, kapcsolattartás, tervezés stb. E feladatok speciális készségek meglétét feltételezik, például a CSA termelőjének jó szervező- és kommunikációs készséggel, vállalkozó szellemmel és a potenciális fogyasztóival szembeni bizalommal is bírnia kell. Nem kevés türelmet igényel a fogyasztói kör összetartása, a problémák kezelése, olykor pedig határozottságot követel meg.

Emellett minden gazdaságnak megvan a maga kapacitása, egy-egy gazdálkodó a fogyasztóknak csak egy meghatározott számú csoportját képes ellátni. Ezért is van az, hogy több hazai CSA-nél várólista alakul ki az év folyamán, mert nincs hely további csatlakozók számára. Ha több fogyasztót szeretnénk bevonni, akkor több CSA-t kell indítani. De vajon hány ember van Magyarországon, aki vállalja ezt az életformát, és rendelkezik a megfelelő képességekkel is egy ilyen rendszer fenntartásához?

5.3. Javaslatok

A CSA gazdaságban betöltött szerepének további vizsgálatához érdemes lehet a tagok motivációinak és tapasztalatainak időben eltérő vizsgálata. A Módszertanban már említettem, hogy az ún. longitudális vizsgálat biztosabb eredményre vezethet, melyben a csatlakozók motivációit, majd később tapasztalataikat vizsgáljuk. Sajnos e dolgozat kereteiben erre nem volt lehetőség, de biztos vagyok benne, hogy a jövőben születhetnek ez irányú felmérések.

Továbbá érdekes lehet, hogy a tagok milyen tanulási folyamaton mennek keresztül (ha keresztülmennek), és e tanulási folyamat összetevőinek a feltárása. Személyes véleményem (és reményem), hogy a tagok a CSA tagság alatt környezettudatosabbá válnak, bár nem egyértelmű, hogy e környezettudatosság az élet más területeire is kiterjed-e, vagy megmarad az egészségesebb étel-miszerfogyasztás

szintjén. Erre a CSA tagok és a nem CSA tagok környezettudatosságának összehasonlító elemzése deríthet fényt.

Jelen kutatásban kiderült, hogy a tagok számára a kapcsolatok, a közösség jelentette a legnagyobb újdonságot. A CSA valódi közösségépítő hatásának bizonyításához azonban további eredmények szükségesek. Nem egyértelmű, hogy az együttműködésben, az egymásban való bizalom kialakulásában mekkora szerepe lehet a CSA-nek.

A kutatás alatt személyes tapasztalataim során az merült fel bennem, hogy a CSA-hez csatlakozók értékrendje, attitűdje valójában már csatlakozáskor környezettudatosabb. A tagok nagy része éppen az egészségesebb, vegyszermentes, helyi zöldségek fogyasztása miatt csatlakozik, tehát legalább már ennek előnyeivel tisztában vannak. De ha a CSA valóban egy megfelelő forma a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntarthatóság megteremtéséhez, akkor hogyan érjük el, hogy azok is csatlakozzanak, akik még nem látják az egészséges élelmiszerek fogyasztásának előnyeit sem?

Bibliográfia

Szakirodalom

ADAM, Katherine L. (2006): **Community Supported Agriculture**. In: ATTRA. Forrás: http://ruralinnovationinstitute.yolasite.com/resources/CSA_ATTRA1.pdf Letöltés időpontja: 2013. január 22.

ANDION, Carolina; SERVA, Maurício (2007): **El papel de los consumidores en el fortalecimiento de la economía plural: el caso de las asociaciones de consumidores de productos orgánicos en el sur de Brasil**. Cayapa, Revista Venezolana de Economía Social, ano 7, n°14, p. 5-36, Ciriec, Venezuela.

ANDION, Carolina; SERVA, Maurício; LÉVESQUE, Bernard (2006): **O debate da economia plural e sua contribuição para o estudo das dinâmicas do desenvolvimento territorial sustentável**. In: Eisforia, vol. 4, p. 199-221, Brazílial.

BAJMÓCY Zoltán (2011): **Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe**. Szeged: JATEpress.

BECATTINI, Giacomo (1991): **Os distritos industriais na Itália**. In: Cocco, G.; Galvão A.; Urani, A.: *Empresários e empregos nos novos territórios produtivos, o caso da Terceira Itália*. Rio de Janeiro.

Bioéléskamra (2013): Rólunk. <http://bioeleskamra.hu/> Letöltés ideje: 2013. április 15.

BODA Zsolt (2004): **Globális ököpolitika**. Budapest: Helikon.

BOGÁR László (2009): **Globalizáció, avagy a megvalósult abszurditás**. In: Kóródi Mária (szerk.): *Az erőszak kultúrája*. Budapest: Pallas Kiadó. p. 99-117.

BREHM, Joan M.; EISENHAUER, Brian W. (2008): **Motivations for Participants in Community-Supported Agriculture and Their Relationship with Community Attachment and Social Capital**. Southern Rural Sociology. vol. 23. n. 1. p. 94-115.

DYCK, Bruno (1994): **Build in Sustainable Developement**. In: Journal of Organizational Change Management. Vol. 7. No. 4. p. 47-63.

GYULAI Iván (2009): **Fenntartani a fenntarthatatlant**. In: Kóródi Mária (szerk.): *Az erőszak kultúrája*. Budapest: Pallas Kiadó. p. 135-159.

HAYDEN, Jennifer; BUCK, Brian (2011): **Doing community supported agriculture: Tactile space, affect and effects of membership**. Geoforum. Elsevier. vol. 43. p. 332-341.

HINRICHS, C. Clare (2000): **Embeddedness and local food system: notes on two types of direct agricultural market**. Journal of Rural Studies. Pergamon. vol 16. p. 295-303.

HUNYADY György; SZÉKELY Mózes (2003): **Gazdaságpszichológia**. Budapest: Osiris kiadó.

KEREKES Sándor (2009): **A boldogság esete a piacgazdasággal**. In: Kóródi Mária (szerk.): Az erőszak kultúrája. Budapest: Pallas Kiadó. p. 121-134.

KEREKES Sándor (2007): **A környezetgazdaságtan alapjai**. Budapest: Aula kiadó.

KISS Károly (2008): **Zöld gazdaságpolitika egyetemi jegyzet hallgatóknak**. Budapesti Corvinus Egyetem, Környezetgazdasági és Technológiai tanszék, Budapest.

LÁNG István (2009): **Félreértett üzenetet**. In: Kóródi Mária (szerk.): Az erőszak kultúrája. Budapest: Pallas Kiadó. p. 30-56.

LENGYEL, Imre (2010): **Regionális gazdaságfejlesztés**. Budapest: Akadémia Kiadó.

LIPIETZ, Alain (1991): **Audácia, uma alternativa para o século 21**. São Paulo: Nobel.

MACIAS, Thomas (2008): **Working Toward a Just, Equitable, and Local Food System: The Social Impact of Community-Based Agriculture**. In: Social Science Quarterly. vol 89, n. 5. p. 1086-1101.

MEZEI Cecília (2006): **Helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása**. In: Tér és Társadalom. XX. vol. 4. p. 85-96.

NAGY Melinda (2013): **Közösségi mezőgazdálkodás: példák Európából és itthonról**. Tudatos Vásárlók Egyesülete. <http://tudatosvasarlo.hu/cikk/kozossegi-mezogazdasag-peldak-europabol-es-itthonrol> Letöltés ideje: 2013. április 17.

NORTON, Bryan; COSTANZA, Robert; BISHOP, Richard C. (1998): **The evolution of preferences**. Why 'sovereign' preferences may not lead to sustainable policies and what to do about it. Ecological Economics. Elsevier vol. 24. p. 193-211.

O'HARA, Sabine; STAGL, Sigrid (2002): **Endogenous preferences and sustainable development**. In: The Journal of Socioeconomics 31. p. 511-527.

PECQUEUR, Bernard (2006): **A guinada territorial da economia global**. In: Eisforia, v. 4.

POLÁNYI Károly (1976): **Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet**. Budapest: Gondolat kiadó.

POLIMENI, John M; POLIMENI, Racula Iorgulescu; SHIREY, Richard L.; TREES, Christina L. (2006): **The Demand For Community Supported Agriculture**. Journal of Business and Economisc Research. Vol. 4. n. 2. p. 49-60.

PRINCEN, Thomas (2003): **Az üzleti tevékenység homályba burkolása és elnyújtása – Amikor az üzleti költségek internalizálása nem elegendő**. In: Kovász. Vol. 7. no. 3-

4. p. 5-39. <http://kovasz.uni-corvinus.hu/kov14/princen.php> Letöltés ideje: 2013. február 25.

PROBÁLD Ferenc (2005): **Amerika regionális földrajza**. Budapest: Trefort.

PUTNAM, Richard (2000).: **Comunidade e democracia: a experiência da Itália moderna**. Rio de Janeiro: FGV.

SERVA, Maurício; ANDION, Carolina. (2006): **Teoria das organizações e a nova sociologia econômica: um diálogo interdisciplinar**. In: Revista de administração de empresas, v. 46. No 2, abril/junho.

SZILI Katalin (2009): **Az egyenlőtlenség bővített újratermelése**. In: Kóródi Mária (szerk.): Az erőszak kultúrája. Budapest: Pallas Kiadó. p. 86-98.

SZILVA Eszter (2012): **Akár a Kindertojás: Zöldségközösség a Pilisben**. Tudatos Vásárló. <http://tudatosvasarlo.hu/cikk/akar-kindertojas-zoldseggokozosseg-pilisben>
Letöltés ideje: 2013. április 21.

TERÜLETFEJLESZTÉSI FÜZETEK 2. (2010): **Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok**. Budapest.

VADOVICS Edina; HAYES, Matthew (2010): **Open Garden – a local organic producer-consumer network in Hungary**.

VAN EN, Robyn (1995): **Eating for Your Community**. A report from the founder of community supported agriculture. Forrás: <http://www.context.org/iclib/ic42/vanen/>
Letöltés ideje: 2013. január 22.

WACKERNAGEL, Mathis; REES, William (2001): **Ökológiai lábnyomunk**. Föld Napja Alapítvány.

Előadások

GERZ, Astrid (2013): Együtt a termelő és a fogyasztó: A fenntartható élelmiszerfogyasztás gyakorlati ismereteinek terjesztése. ACP exemples en Europe. Előadás. (2013. február 21.)

KISS-KOVÁCS Orsolya (2013a): Tagtoborzó találkozó. Előadás. Szeged, Évkerék ökotanya. (2013. március 21.)

KISS-KOVÁCS Orsolya (2013b): Az Évkerék Ökotanya működése. Tudatos Vásárlók Egyesülete: Közösségi mezőgazdálkodás Európában és Magyarországon c. workshop. Szeged. (2013. április 27).

PERÉNYI Zsófia (2013a): Közösségi mezőgazdálkodás Magyarországon. Előadás. Tudatos Vásárlók Egyesülete. 2013. február 21.

PERÉNYI Zsófia (2013c): Községi mezőgazdálkodás Európában és itthon. Előadás, Szeged. (2013. március 27.)

PETŐ Áron (2013a): Biokert, Szigetmonostor - Egy magyarországi dobozrendszer bemutatása. Előadás. Tudatos Vásárlók Egyesülete: Községi mezőgazdálkodás Európában és Magyarországon. Francia Intézet, Budapest. (2013. február 22.)

PETŐ Áron (2013b): A szigetmonostori Biokert működése. Tudatos Vásárlók Egyesülete: Községi mezőgazdálkodás Európában és Magyarországon c. workshop. Budapest. (2013. február 23.)

TARAMARCAZ, Josy (2013): Együtt a termelő és a fogyasztó: A fenntartható élelmiszerfogyasztás gyakorlati ismereteinek terjesztése. Előadás. (2013. február 21.)

Interjúk és egyéb források

Évkerék Ökotanya fogyasztói (2012): A zöldségközösség működése. Interjú. Szeged. (2012. november 21.)

Évkerék Ökotanya fogyasztója (2013): Élménybeszámoló. Tagtoborzó találkozó. Szeged. (2013. március 21.)

Évkerék Ökotanya termelői (2012): Az Évkerék Ökotanya működése. Interjú. Kistelek. (2012. november 11.)

KOVÁCS Gyula (2013): Az Őrség gyümölcsfajtái. Interjú Pórszombat. (2013. március 3.)

PERÉNYI Zsófia (2013b): CSA-k itthon. Email. 2013. április 12.

Mellékletek

1. Melléklet: A dobozrendszerhez való csatlakozás motivációi

- egészséges zöldségek
- egészség megőrzése, egészséges életmód
- finom zöldségek
- jó minőségű zöldségek
- személyes kapcsolat a termelővel, ismert a termékek származása
- hazai termelő támogatása, helyben marad a pénz
- környezettudatosság
- megbízható forrás
- nincs kereskedői haszon, mivel a termék a termelőtől közvetlenül eljut a fogyasztóhoz
- újszülöttek táplálása

Forrás: Évkerék Ökotanya CSA fogyasztó, 2012.

2. Melléklet: Az Évkerék Ökotanya tagjai által tapasztalt újdonságok a tagság alatt:

- új fajta zöldségek
- zöldségek változatosabb felhasználása, változatosabb étkezés
- „attól lakik jól az ember”
- „jó érzés”
- közösségi élet
- Kompromisszumokra van szükség: együtt kell működni a gazdával esetenként a többi taggal is, például a termelés tervezése során, hiszen mindenkinek mások a preferenciára: valaki több krumplit, és kevesebb cukkinit szeretne. Az együttműködés ezért egy fontos alapköve a rendszernek.
- Praktikus: minden héten megkapják az arra a hétre elegendő zöldséget
- Gyerekek is több zöldséget esznek
- Az ember rákényszerül a zöldségre, hiszen ott van
- részvétel
- hitelesség

- bizalom
- tájékoztatás, információközlés, kommunikáció
- a termelők nyitottsága
- folyamatosan kisebb feladatokat várnak el a fogyasztóktól is
- rugalmasak, meg lehet velük beszélni a dolgokat
- látszik a kezükön a munka, de eközben szerények
- együttműködés más gazdálkodókkal
- a közösség támogatja a termelők létét, cserébe ők odaadják a termést. A termést pedig mindig szét kell osztani a tagok között: amíg van aki elviszi, oda kell adni. Tehát a fölösleget nem adhatják el.

Forrás: Évkerék Ökotanya CSA fogyasztó, 2012.

3. Melléklet: Kérdőív

1. Kérem, emlékezzen vissza, hogy Ön miért csatlakozott a dobozrendszerhez! Melyek azok a tényezők, amelyek motiválták Önt a dobozrendszerhez való csatlakozásban? Válaszait 1-5-ig skálán jelölheti aszerint, hogy Önt mennyire befolyásolta az adott tényező. Kérem, karikázza be a megfelelő számot!

	egyáltalán nem				teljes mértékben	nem tudja
1. egészséges zöldségek fogyasztása	1	2	3	4	5	0
2. helyi zöldségek vásárlása	1	2	3	4	5	0
3. helyi gazdálkodó támogatása	1	2	3	4	5	0
4. ismert származású zöldségek vásárlása	1	2	3	4	5	0
5. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	1	2	3	4	5	0
6. környezetvédelmi megfontolások	1	2	3	4	5	0
7. baráti kapcsolatok kialakítása	1	2	3	4	5	0
8. közösséghez való csatlakozás	1	2	3	4	5	0
9. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	1	2	3	4	5	0
10. termelővel való személyes kapcsolat	1	2	3	4	5	0
11. közös kockázatvállalás a termelővel	1	2	3	4	5	0
12. zöldségek ára	1	2	3	4	5	0
13. gyerekek láthassák, hogy „honnan jön” a zöldség	1	2	3	4	5	0
14. Egyéb (kérem, nevezze meg):.....	1	2	3	4	5	0

2. Most az Ön dobozrendszerben való tapasztalataira volnék kíváncsi. Mik voltak a legnagyobb hozadéka a dobozrendszerben való tagsásának? Válaszait 1-5-ig skálán jelölheti a szerint, hogy az Ön számára mennyire jelentett újdonságot, pozitívumot az adott tényező. Kérem, karikázza be a megfelelő számot!

	egyáltalán nem				teljes mértékben	nem tudja
1. egészséges zöldségek fogyasztása	1	2	3	4	5	0
2. új zöldségfajták megismerése	1	2	3	4	5	0
3. új ételek, receptek	1	2	3	4	5	0

4. helyi gazdálkodó támogatása	1	2	3	4	5	0
5. baráti kapcsolatok	1	2	3	4	5	0
6. termékek származásának megismerése	1	2	3	4	5	0
7. közösséghez való tartozás	1	2	3	4	5	0
8. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	1	2	3	4	5	0
9. környezetvédelmi szempontok megismerése az élet más területein	1	2	3	4	5	0
10. egészségesebb életforma követése	1	2	3	4	5	0
11. termelővel való személyes kapcsolat kialakítása	1	2	3	4	5	0
12. kevesebb csomagolóanyag felhasználása	1	2	3	4	5	0
13. gyerekek megismertetése a mezőgazdálkodással	1	2	3	4	5	0
14. önkéntes munka	1	2	3	4	5	0
15. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	1	2	3	4	5	0
Egyéb (kérem, nevezze meg):.....	1	2	3	4	5	0

3. Melyek a problémák a dobozrendszerrel kapcsolatban (amelyek az Ön számára nehézséget okoztak)? Válaszait 1-5-ig skálán jelölheti aszerint, hogy az Ön számára mennyire jelentett **nehézséget** adott tényező. Kérem, karikázza be a megfelelő számot!

	egyáltalán nem				teljes mértékben	nem tudja
1. adott a doboz összetétele	1	2	3	4	5	0
2. szezonális gyümölcsök	1	2	3	4	5	0
3. változó méretű dobozok (a zöldségek mennyisége változik évszaktól függően)	1	2	3	4	5	0
4. adott időpontban lehet felvenni a dobozt	1	2	3	4	5	0
5. adott helyen kell felvenni a dobozt	1	2	3	4	5	0
6. ár	1	2	3	4	5	0
7. nem lehet válogatni a zöldségek	1	2	3	4	5	0

között (pl. hibás és hibátlan között)						
8. ismeretlen zöldségfajták	1	2	3	4	5	0
9. időigényesebb étel elkészítés (pl. több információt igényel, befőzés stb.)	1	2	3	4	5	0
10. közös kockázatvállalás a termelővel	1	2	3	4	5	0
11. Egyéb (kérem, nevezze meg):.....	1	2	3	4	5	0

4. Ön mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? Válaszait 1-5-ig skálán jelölheti aszerint, hogy Ön mennyire ért egyet az adott állítással. Kérem, karikázza be a megfelelő számot!

	egyáltalán nem				teljes mérték- ben	nem tudja
Ha valamilyen kár érné a termelő kertjét, terményeit (jégeső, váratlan fagy, belvíz), és egy darabig a dobozokba kevesebb dolog, netán semmi nem kerülne, akkor is a dobozrendszer tagja maradnék, és befizetném az adott hónapra eső tagdíjat.	1	2	3	4	5	0
Fontosnak érzem, hogy részt vegyek a dobozrendszer működésében, működtetésében (átvételeken való segédkezés, rekeszek kipakolása, közösségi események szervezése).	1	2	3	4	5	0
Ha a hétköznapijaimban bármi problémám adódna, akkor azt megbeszelném a dobozrendszer más tagjaival.	1	2	3	4	5	0
A dobozok heti elosztásakor mindig szívesen beszélgetek a többi taggal.	1	2	3	4	5	0

5. Mi az Ön neme?

- ☐ Férfi
☐ Nő

6. Életkora?

.....

7. Legmagasabb iskolai végzettsége?

- ☐ Kevesebb, mint 8 általános
☐ 8 általános

- ☐ Szakmunkásképző
- ☐ Érettségi
- ☐ Diploma
- ☐ Egyéb:

8. Mi az Ön családi állapota?

- ☐ Nőtlen/Hajadon
- ☐ Párkapcsolatban él
- ☐ Házas
- ☐ Elvált
- ☐ Özvegy

4. Melléklet: A kérdőívre adott válaszok átlagai, és szórása.

Motivációk	Átlag	Szórás
1. egészséges zöldségek fogyasztása	4,92	0,47
2. helyi zöldségek vásárlása	4,61	0,92
3. helyi gazdálkodó támogatása	4,52	0,90
4. ismert származású zöldségek vásárlása	4,75	0,67
5. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	2,67	1,31
6. környezetvédelmi megfontolások	4,16	1,15
7. baráti kapcsolatok kialakítása	2,36	1,33
8. közösséghez való csatlakozás	2,55	1,29
9. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	2,34	1,13
10. termelővel való személyes kapcsolat	3,64	1,15
11. közös kockázatvállalás a termelővel	2,49	1,25
12. zöldségek ára	2,77	1,26
13. gyerekek láthassák, hogy „honnan jön” a zöldség	2,93	1,52

14. Egyéb:

- Francia ismerőseinknél láttuk és megtetszett, szeretünk főzni
- heti rendszeresség
- betegség miatti életmódváltás
- kényelem
- vegyszermentes zöldség fogyasztása
- az elfogyasztott napi zöldségadag növelése
- egészséges kíváncsiság
- a zöldségek változatossága - más szóval: nem nekem kell eldönteni, hogy milyen zöldséget kell venni, és mit főzni, hanem tálcán kínálja az újdonságokat
- vegetárius életmód

Pozitív tapasztalatok	Átlag	Szórás
1. egészséges zöldségek fogyasztása	4,85	0,57
2. új zöldségfajták megismerése	4,21	1,00
3. új ételek, receptek	3,67	1,17
4. helyi gazdálkodó támogatása	4,40	0,87
5. baráti kapcsolatok	2,67	1,15
6. termékek származásának megismerése	4,11	1,10
7. közösséghez való tartozás	2,78	1,16
8. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	2,84	1,24
9. környezetvédelmi szempontok megismerése az élet más területein	3,13	1,32
10. egészségesebb életforma követése	4,28	0,97
11. termelővel való személyes kapcsolat kialakítása	3,96	1,03
12. kevesebb csomagolóanyag felhasználása	4,26	0,98
13. gyerekek megismertetése a mezőgazdálkodással	3,01	1,45
14. önkéntes munka	2,30	1,32
15. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	2,38	1,27
16. Egyéb:		
• Változatos táplálkozás		
• Idénynek megfelelő zöldségek felhasználása		

- Megspórolt pénz, hiszen ha jól felhasználjuk a terményeket akkor nem kell drága edényeket fizetni napközben a munkahelyen.
- Kényelmes, házhoz jön, nem nekem kell az étrendet kitalálni, kreatív főzés adott alapanyagokból
- tudatosabb vásárlás, főzés
- Nehéz megfogalmazni és kategóriákba szedni, de az egésznek a szellemisége, hogy ez valami nagyon jó dolog, és ennek részese lenni nagyon jó. Szóval az a mély meggyőződés, hogy az AMAP rendszer az embereknek hasznos és értelmes elfoglaltságot jelent a zöldségek frissességén, jó minőségén túl.
- évszakoknak megfelelő nyersanyagok és táplálkozás
- A termelés láncszemének érezheti magát a fogyasztó

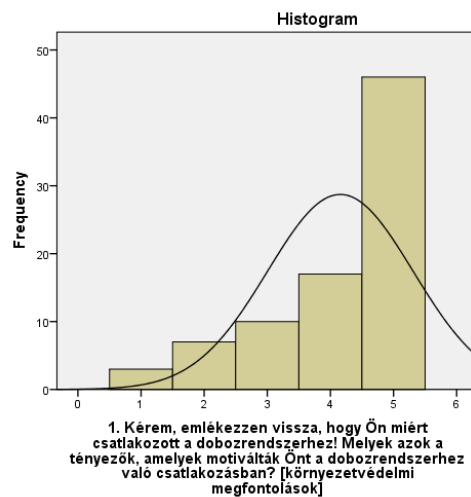
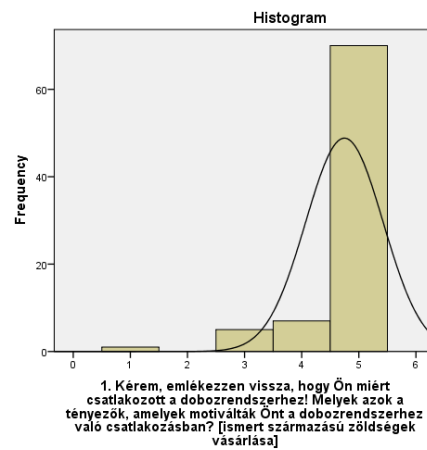
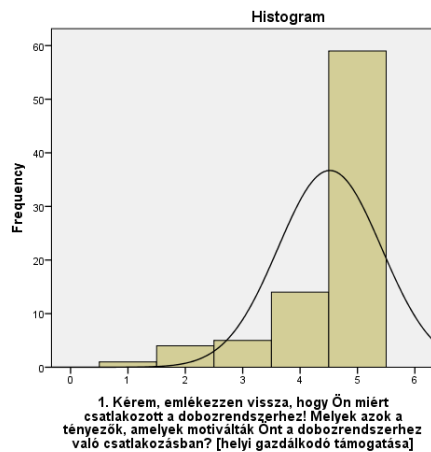
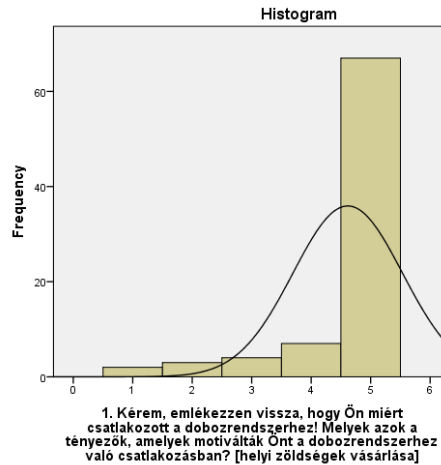
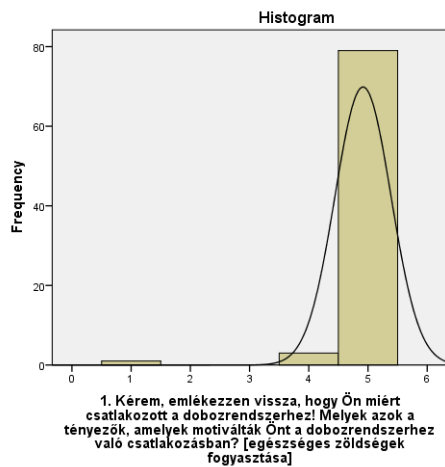
Negatív tapasztalatok	Átlag	Szórás
1. adott a doboz összetétele	2,06	1,04
2. szezonális gyümölcsök	1,74	1,10
3. változó méretű dobozok (a zöldségek mennyisége változik évszaktól függően)	1,83	0,97
4. adott időpontban lehet felvenni a dobozt	2,05	1,13
5. adott helyen kell felvenni a dobozt	1,83	1,10
6. ár	1,98	1,01
7. nem lehet válogatni a zöldségek között (pl. hibás és hibátlan között)	1,85	0,99
8. ismeretlen zöldségfajták	1,49	0,73
9. időigényesebb ételkészítés (pl. több információt igényel, befőzés stb.)	1,91	1,05
10. közös kockázatvállalás a termelővel	1,58	0,81

11. Egyéb:

- egyszerre túl sok saláta, több mint amit a család szokott enni összesen így plusz idő a feldolgozásra, tartósításra
- kényszerszedést éreztem, mindenképp próbáltak egy doboznyt összeszedni

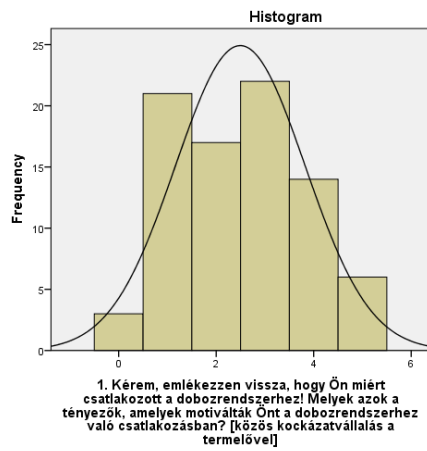
Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

5. Melléklet: A legerősebb motivációs tényezők eloszlásfüggvényei

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

6. Melléklet „Gyerekek láthassák „honnan jön” a zöldség” tényezőre adott válaszok eloszlása

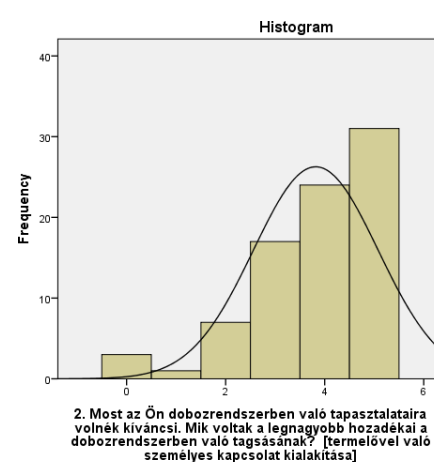
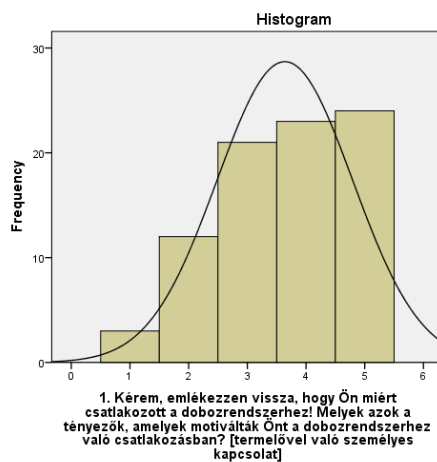
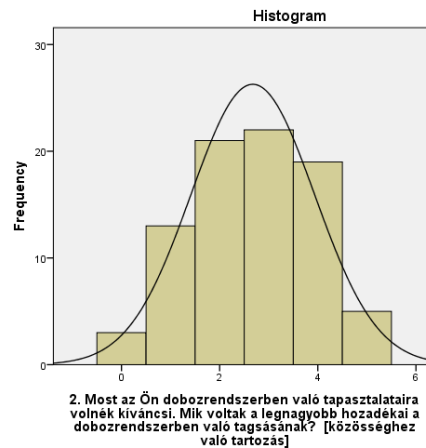
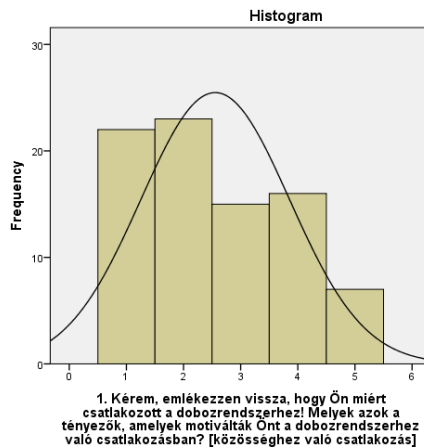
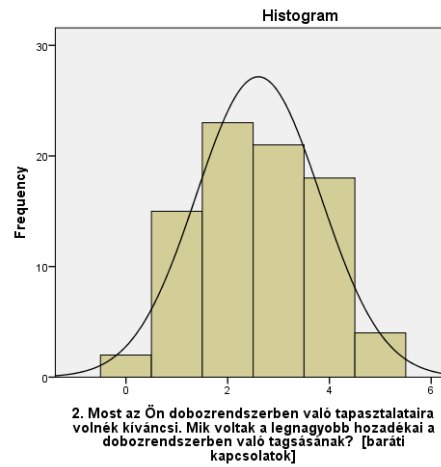
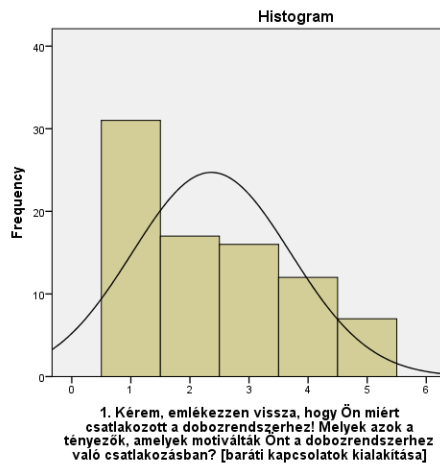
Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

7. Melléklet: A tagok motivációi és tapasztalatai közti változás

Motivációk	Átlag	Tapasztalatok	Átlag	Változás
1. egészséges zöldségek fogyasztása	4,92	1. egészséges zöldségek fogyasztása	4,85	-0,07
3. helyi gazdálkodó támogatása	4,52	4. helyi gazdálkodó támogatása	4,40	-0,12
4. ismert származású zöldségek vásárlása	4,75	6. termékek származásának megismerése	4,11	-0,64
5. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	2,67	8. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	2,84	0,17
7. baráti kapcsolatok kialakítása	2,36	5. baráti kapcsolatok	2,67	0,31
8. közösséghez való csatlakozás	2,55	7. közösséghez való tartozás	2,78	0,23
9. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	2,34	15. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	2,38	0,04
10. termelővel való személyes kapcsolat	3,64	11. termelővel való személyes kapcsolat kialakítása	3,96	0,32
13. gyerekek láthassák, hogy „honnan jön” a zöldség	2,93	13. gyerekek megismertetése a mezőgazdálkodással	3,01	0,08

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

8. Melléklet: A közösségre és kapcsolatokra vonatkozó tényezők eloszlásfüggvényei

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

9. Melléklet: A termelővel való közös kockázatvállalás, és a tagok közti kapcsolatra vonatkozó eredmények

Állítások	Szigetmonostori Biokert	Háromkaptár Biokert	Évkerék Ökotanya	Összes	Szórás
Ha valamilyen kár érné a termelő kertjét, terményeit (jégeső, váratlan fagy, belvíz), és egy darabig a dobozokba kevesebb dolog, netán semmi nem kerülne, akkor is a dobozrendszer tagja maradnék, és befizetném az adott hónapra eső tagdíjat.	2,64	2,59	3,40	2,79	1,21
Fontosnak érzem, hogy részt vegyek a dobozrendszer működésében, működtetésében (átvételeken való segédkezés, rekeszek kipakolása, közösségi események szervezése).	4,36	4,00	3,80	4,15	1,01
Ha a hétköznapijaimban bármi problémám adódna, akkor azt megbeszelném a dobozrendszer más tagjaival.	2,18	2,70	2,20	2,37	1,24
A dobozok heti elosztásakor mindig szívesen beszélgetek a többi taggal.	3,25	3,44	3,20	3,51	1,26

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés

10. Melléklet: A kérdőívre adott válaszok eredményei gazdálkodásonként

Motivációk	Szigetmonostori Biokert	Háromkaptár Biokert	Évkerék Ökotanya	Összesen
1. egészséges zöldségek fogyasztása	4,82	4,96	4,96	4,92
2. helyi zöldségek vásárlása	4,57	4,44	4,79	4,61
3. helyi gazdálkodó támogatása	4,54	4,37	4,58	4,52
4. ismert származású zöldségek vásárlása	4,64	4,74	4,83	4,75
5. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	2,71	2,37	3,00	2,67
6. környezetvédelmi megfontolások	4,14	4,07	4,46	4,16
7. baráti kapcsolatok kialakítása	2,18	2,30	2,58	2,36
8. közösséghez való csatlakozás	2,29	2,41	2,88	2,55
9. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	2,07	2,38	2,54	2,34
10. termelővel való személyes kapcsolat	3,68	3,26	4,04	3,64
11. közös kockázatvállalás a termelővel	2,57	2,23	2,71	2,49
12. zöldségek ára	2,86	2,59	2,67	2,77
13. gyerekek láthassák, hogy „honnan jön” a zöldség	3,07	2,59	2,88	2,93

Pozitív tapasztalatok	Szigetmonostori Biokert	Háromkaptár Biokert	Évkerék Ökotanya	Összesen
1. egészséges zöldségek fogyasztása	4,75	4,81	5,00	4,85
2. új zöldségfajták megismerése	4,15	3,81	4,70	4,21
3. új ételek, receptek	3,56	3,70	3,91	3,67
4. helyi gazdálkodó támogatása	4,44	4,04	4,57	4,40
5. baráti kapcsolatok	2,56	2,56	2,78	2,67

6. termékek származásának megismerése	3,93	4,04	4,43	4,11
7. közösséghez való tartozás	2,56	2,88	2,91	2,78
8. mezőgazdálkodással kapcsolatos ismeretek bővítése	2,81	2,59	3,00	2,84
9. környezetvédelmi szempontok megismerése az élet más területein	2,85	2,88	3,74	3,13
10. egészségesebb életforma követése	4,43	4,15	4,22	4,28
11. termelővel való személyes kapcsolat kialakítása	4,04	3,54	4,22	3,96
12. kevesebb csomagolóanyag felhasználása	4,07	4,15	4,57	4,26
13. gyerekek megismertetése a mezőgazdálkodással	3,26	2,73	2,74	3,01
14. önkéntes munka	2,29	1,65	2,57	2,30
15. szabadidős tevékenység lehetősége, pl. tanyalátogatás	2,14	2,20	2,43	2,38

Negatív tapasztalatok	Szigetmonostori Biokert	Háromkaptár Biokert	Évkerék Ökotanya	Összesen
1. adott a doboz összetétele	2,32	2,19	1,52	2,06
2. szezonális gyümölcsök	1,79	1,85	1,28	1,74
3. változó méretű dobozok (a zöldségek mennyisége változik évszaktól függően)	1,64	2,25	1,52	1,83
4. adott időpontban lehet felvenni a dobozt	2,04	2,33	1,62	2,05
5. adott helyen kell felvenni a dobozt	1,79	2,19	1,43	1,83
6. ár	1,96	2,30	1,76	1,98
7. nem lehet válogatni a zöldségek között (pl. hibás és hibátlan között)	1,82	2,26	1,52	1,85
8. ismeretlen zöldségfajták	1,36	1,42	1,62	1,49

9. időigényesebb ételelkészítés (pl. több információt igényel, befőzés stb.)	2,00	1,92	1,50	1,91
10. közös kockázatvállalás a termelővel	1,44	1,85	1,29	1,58

Forrás: A kérdőívekre adott válaszok alapján saját szerkesztés